

cultuurhistorische verkenning binnenstad Groningen

versie 6-5-2013

Inhoudsopgave

1	Inleiding en leeswijzer	5
2	Onstaan en ontwikkeling	7
2.1	Situering van de nederzetting	9
2.2	Een verzameling boerenerven	9
2.3	Van de 11e tot en met de 14e-eeuw	11
2.4	15e en 16e eeuw	14
2.5	Grote Uitleg (1615-1624) tot en met de 18e eeuw	15
2.6	19e eeuw tot Tweede Wereldoorlog	17
2.7	Na de oorlog	19
3	Ruimtelijke hoofdkenmerken	23
3.1	Stratenpatroon	27
3.2	Bebouwingsbeeld en verkavelingspatroon	29
3.3	Bebouwing	33
3.4	Groen	35
	Bijlagen	41
A	Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur	43
B	Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad	51
C	Karakteristiek van de ontwikkeling van de stenen huizen in Groningen t/m de 19e eeuw	73
D	Bronvermelding	79
	Colofon	80

Inleiding

In 1991 is de binnenstad van Groningen aangewezen als beschermd stadsgezicht. De reden van de aanwijzing is gelegen in het bijzondere historische en ruimtelijke karakter van de 17e eeuwse vesting en laat-19e eeuwse singel- en parkaanleg. Doel van die aanwijzing is om de karakteristieke, met de historische ontwikkeling samenhangende structuur en ruimtelijke kwaliteit van het gebied te onderkennen als zwaarwegend belang bij de verdere ontwikkeling van het gebied. De aanwijzing beoogt op die wijze een basis te geven voor een ruimtelijke ontwikkeling die inspeelt op de aanwezige kwaliteiten, daarvan gebruik maakt en daarop voortbouwt.

In de toelichting op het aanwijzingsbesluit is aangegeven welke aspecten vanuit het cultuurhistorische perspectief waardevol en beschermingswaardig zijn. Grofweg komt het neer op de samenhang die er is tussen de stedenbouwkundige structuur van straten, pleinen, bouwblokken en afzonderlijke bebouwing.

Nu, bijna 25 jaar na de aanwijzing, is het ruimtelijk kader dat de bescherming van het Beschermd Stadsgezicht moet effectueren, aan verandering toe. Enerzijds komt dit omdat er door bouwhistorisch en archeologisch onderzoek meer en betere informatie beschikbaar is over de ontstaansgeschiedenis van de binnenstad. Anderszijds leeft er een algemene gedachte dat de bouwmogelijkheden uit het bestemmingsplan het bebouwingsbeeld en de beleevingswaarde van het beschermde stadsgezicht van de binnenstad zouden kunnen aantasten. Daarom is er behoefte de bestaande waardes te duiden om ze af te kunnen wegen tegen andere wensen zoals moderne economische, woonvormen en infrastructuur.

Het bestemmingsplan moet worden geactualiseerd op grond van een wettelijke verplichting. Dit moment wordt aangegrepen om de drie-eenheid die het ruimtelijk kader in de binnenstad bepaalt, in zijn geheel te herzien. Dat wil zeggen, dat naast een aanpassing van het bestemmingsplan, ook wordt gekeken in hoeverre de welstandsnota aanpassing behoeft en of in het kader van de erfgoedverordening het aantal monumentaanwijzingen moet worden uitgebreid.

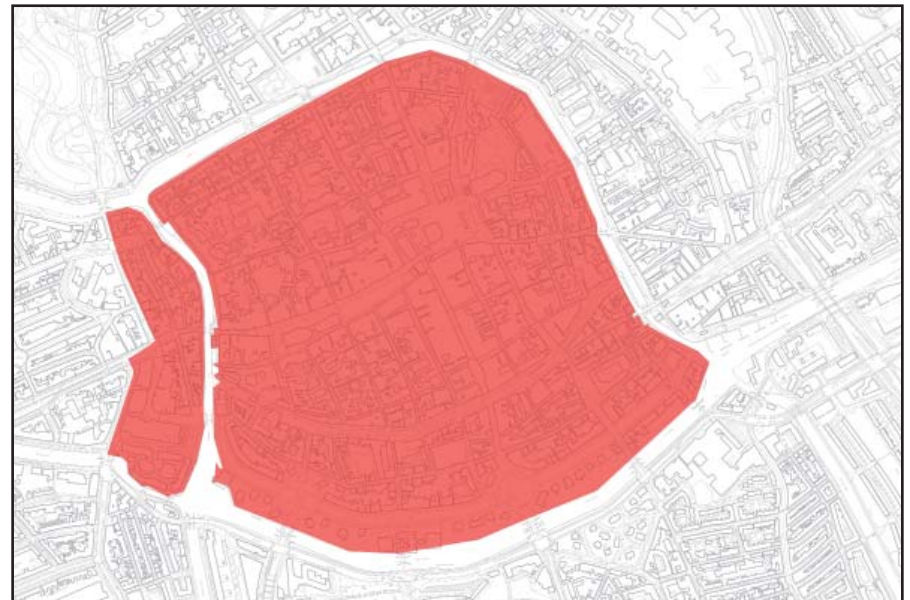
Om goed te kunnen bepalen wat nu de cultuurhistorische waarden zijn die het Beschermd Stadsgezicht bepalen, is besloten om deze Cultuurhistorische Verkenning op te stellen die één van de onderleggers van het nieuwe ruimtelijk kader zal zijn.

Leeswijzer

Voor de Cultuurhistorische Verkenning is zoveel mogelijk gebruik gemaakt van de toelichting bij het aanwijzingsbesluit, aangevuld met resultaten uit onderzoek en gepubliceerde stukken. Hoofdstuk 2 laat zich lezen als de ontstaansgeschiedenis van de binnenstad. Hoofdstuk 3 is de kern van de cultuurhistorische verkenning. In dit hoofdstuk zijn de ruimtelijke kenmerken opgesomd vanuit cultuurhistorisch perspectief. Aan de hand van de hier genoemde kenmerken kunnen keuzes worden gemaakt ten aanzien van de gewenste bescherming en andere wenselijk beleid voor de binnenstad.

Bijlage A is bedoeld als een overzicht waar heel specifiek per gebied ingegaan wordt op de aanwezige cultuurhistorische elementen. Bijlage B beschrijft de karakteristieken per straatwand. Bijlage C geeft de geschiedenis weer van de ontwikkeling van de huizenbouw. Een apart hoofdstuk in de geschiedenis van de Groninger binnenstad.

Het plangebied is niet gelijk aan de begrenzing van het beschermd stadsgezicht. Voor deze Cultuurhistorische Verkenning wordt aangesloten bij de begrenzing van het bestemmingsplan Binnenstad zoals deze in 2014 in procedure gebracht zal worden. Tot het plangebied behoort de binnenstad tussen de Diepen, aangevuld met de Sledemennersbuurt en de Westerhaven.

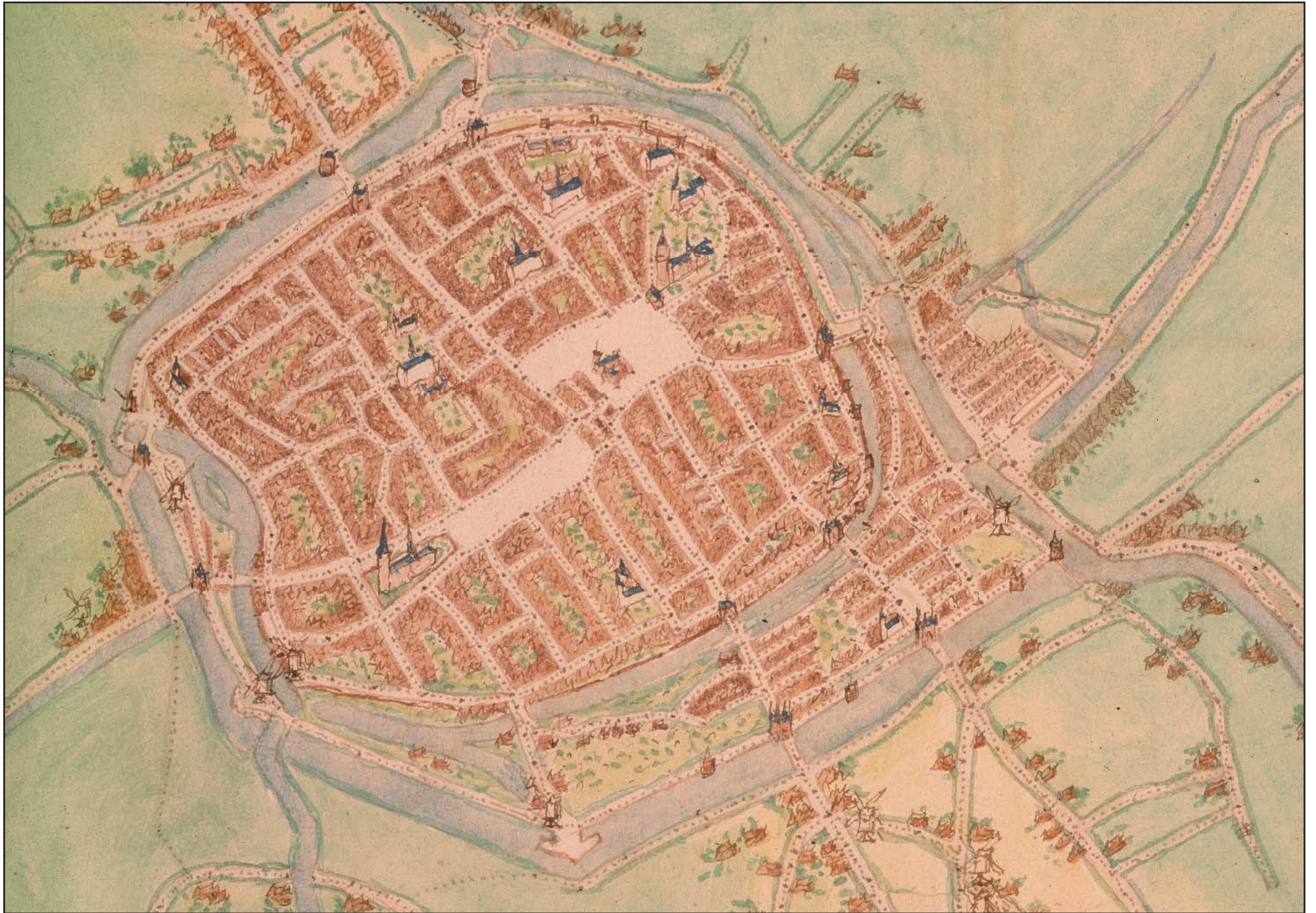
Plangebied bestemmingsplan Binnenstad

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING • 2

In dit hoofdstuk wordt weergegeven hoe de ruimtelijke opbouw van de binnenstad is ontstaan, gebaseerd op nu aanwezige kennis. Hiervoor is gebruik gemaakt van de resultaten van archeologisch en bouwhistorisch onderzoek van de afgelopen jaren.

2.1 Situering van de Nederzetting

De stad Groningen is gelegen op het noordelijke uiteinde van de Hondsrug. Deze zuidoost-noordwest lopende keileemrug is het resultaat van landijsstuwing in de voorlaatste ijstijd (ca. 200.000 jr. geleden).

In het eerste millennium na Chr. was de Hondsrug aan weerszijden begrensd door moeilijke toegankelijke veenmoerassen en aan de noordzijde door kleigebieden. Direct langs de westzijde van de rug stroomde het riviertje de A en aan de oostzijde, op enige afstand, de Hunze. De A verenigde zich in de omgeving van begraafplaats Selwerderhof, ten noorden van de Hondsrug met de Hunze en vormde zo een verbinding met de zee. In de 13e eeuw werd deze functie overgenomen door het (tot voorbij Garnwerd) grotendeels gegraven Reitdiep. De Hondsrug zelf leverde een goede wegverbinding op van de zandgronden in het zuiden naar het wierdengebied in het noorden. Deze combinatie van verbindingen vormde de basis voor de ontwikkeling van een oorspronkelijk agrarische nederzetting tot een bestuurlijk en economisch centrum voor de wijde omgeving. Groningen lag op het economisch interessante grensvlak van twee landschappen, die van het wierdengebied en die van de zandgronden. Bestuurlijk lag daar in de middeleeuwen op de grens van twee verschillende wereldlijke en kerkelijke domeinen, de bisdommen Utrecht en Münster.

2.2 Een verzameling boerenerven

Het dorp Groningen, of 'villa Cruoninga' zoals het in 1040 wordt vermeld, is niet gesticht. Het komt voort uit een losse verzameling van drie of vier 'zwervende' boerenerven met akkers, waarvan de eerste sporen rond 300 v. Chr. zijn te traceren. Ze liggen nabij de prehistorische landroute die vanuit Drenthe richting het wierdengebied voerde, de latere Herestraat – Oude Boteringestraat.

Uit deze erven komen in de vroege middeleeuwen (rond 700) twee kleine dorpen voort. Eén ligt in de noordelijke helft van de huidige binnenstad en grenst aan de A, de ander ligt ten zuiden van het Gedempte Zuiderdiep en is alleen archeologisch aangetoond. Tussen en rond de dorpjes lagen de bemeste akkers (essen) die werden doorsneden door paden en wegen. In het noordelijke dorp lagen de eigendommen van de Duitse koning in het noordoosten van daarvan (nu ten noorden en oosten van de Grote Markt), grenzend aan het bestaande grafveld. Daarop werd rond 800 de eerste houten, bisschoppelijke Maartenskerk gebouwd. De koninklijke bezittingen en rechten in Cruoninga kwamen in 1040 in handen van de Kerk (de Bisschop) van Utrecht. Met de overdracht van het grafelijke gezag over Drenthe in 1046 (inclusief Groningen) werd de bisschop ook de lokale landsheer. Voor Utrecht was Groningen als meest noordelijke post in het bisdom zowel op kerkelijk als op wereldlijk (economisch en bestuurlijk) gebied van groot belang.

2.3 Van de 11e tot en met de 14e eeuw

Van het noordelijke dorp werd in de 11e en 12e eeuw een stad gemaakt, waarbij het zuidelijke dorp het loodje legde. De 'architect' daarvan moet in de kring rond de Utrechtse bisschop worden gezocht, in zijn rol als landsheer. De stadsrand aan de westzijde was de Drentse A. In het noorden en oosten omvatte de na 1034 aangelegde wal bebouwde erven, waaronder het bisschopsgoed en delen van de es. De aarden wal was circa 4 meter hoog en de deels droge gracht circa 20 meter breed. Aan de zuidzijde lag de stadswal met de tufstenen Herepoort mogelijk net ten noorden van het zuidelijke dorp. Binnen de veste werd in de 11e-12e eeuw parallel aan en haaks op de aloude landroute Herestraat – Oude Boteringestraat een rationeel, rechthoekig stelsel van keienstraten met bermsloten aangelegd. Deze kwamen uit op een pad aan de binnenzijde van de stadswal, later 'Achter de Muur' genoemd. De doorgaande wegen kregen in de wal een poort: de Boteringe-, de Ebbinge-, de Poele- en de Oosterpoort. Aan het stratenplan werden twee markten toegevoegd, de Vismarkt en de Grote Markt; beide kleiner dan in de huidige omvang. Samen met de Brugstraat en de 12e-eeuwse Poelestraat vormden ze de oost-westelijke as. Vanaf de 12e eeuw is er over de A een houten brug. Daarmee doet de opvallende stadse lay-out denken aan de plattegrond van een Romeins castellum, zonder het ooit te zijn geweest. Grote delen van de nieuw omsloten, agrarische stad werd vervolgens in min of meer regelmatige, lange, oost-west georiënteerde kavels ingedeeld. Haaks daarop staande straten verdeelden deze structuren onder. Dergelijke kavellijnen zijn vooral in de westelijke en zuidelijke helften van de binnenstad nog steeds herkenbaar. In de noordoosthoek van de binnenstad, waar de oude koningsgoederen lagen, zijn die lijnen slecht herkenbaar. De kroon op deze stadsaanleg was rond 1100 de bouw van de bisschoppelijke privé-kapel, de Sint-Walburgkerk, een twintigzijdige tufstenen centraalbouw met toren en klein koor. Deze stond tot 1628 ten noorden van de Maartens/Martinikerk, op het huidige Martiniekerkhof.

Vanaf ongeveer de 11e eeuw werden de veenmoerassen tussen het wierdenland en de Drentse zandgronden van noord naar zuid ontwaterd en ontgonnen. Daarmee werd akkergrond gemaakt, dat landbouwproducten opleverde, zolang het veen niet door klink te laag kwam te liggen. Dat moet de basis zijn geweest voor de stedelijke economie: regionale en soms overzeese handel in producten van de landbouw, van de veeteelt en van de turfwinning. De weg naar zee verbeterde in de 13e eeuw met het vervangen van de dichtgeslibde Drentse A door het gegraven Reitdiep, op de plek van een van de oudere afwateringssloten. De handelende stadse elite werd rijker; het aantal inwoners nam toe. En door de introductie van baksteen rond 1200 - geschikte klei was

in ruime mate voorhanden, evenals turf als stookmiddel voor de ovens - veranderde het uiterlijk van de stad. Een bakstenen kruisbasiliek verving rond 1225 de eenvoudige, 11e-eeuwse tufstenen Maartenskerk. Op het westelijke einde van de Vismarkt bouwden de stadgers de Der Aa-kerk als tweede parochiekerk. Bovendien verzezen in de 13e eeuw naar schatting tenminste 50 tot 70 steenhuizen. Als steenrode torens tot ruim 20 m hoogte domineerden ze het éénlaagse dakenlandschap. Ze bepalen sindsdien de rooilijnen aan de belangrijkste straten en pleinen en zijn de kiem voor de 'verstening' van de stadse bebouwing in de 14e en 15e eeuw. Vanaf circa 1250 werd de stad omsloten door een slechts twee kloostermoppen dikke stadsmuur, geplaatst bovenop de oude wal en voorzien van zes in bakstenen poorten. De hoogte van de muur zal 5 tot 6 meter zijn geweest. Bij knikken in de muur bevonden zich torens, afwisselend half rond en rechthoekig, in totaal zo'n 20 stuks. Buiten de oude gracht werd een tweede gegraven en binnen de stadsmuur werd 'Achter de Muur' bestraat, al bleef dit vooral een militaire route. De A-poort ten westen van de A was nieuw. De aanleg van de gracht en een nieuwe poort ten westen van de A maakte van deze rivier een binnenhaven. De houten brug werd daarna door een bakstenen versie vervangen, de stenen A-poort aan de stadszijde van de A is vermoedelijk in de 15e eeuw gesloopt. Ondertussen boette de Utrechtse bisschop sterk in aan macht en invloed, werd de stad een stadsstaat en maakte zij zich op voor dominantie van de Ommelanden.

In de stad werden vele kloosters, refugia (stadshuizen van Ommelander kloosters) en gasthuizen gesticht. De grote kloostercomplexen bevonden zich ten noorden van de Grote Markt en Vismarkt, naar wordt aangenomen achterop delen van de grote, oorspronkelijk erven. Het Broederen klooster en het Jacobijnerklooster hadden daarbij een forse kloosterkerk.

Calmershuis

2.4 15e en 16e eeuw

In de tweede helft van de 14e eeuw werd er nauwelijks gebouwd en ook in de eerste helft van de 15e eeuw was de bouwactiviteit gering. Mogelijk is die kennelijk afgenomen bouwactiviteit een gevolg van een terugval in de opbrengsten uit de ontgonnen veengebieden, door klink van de ondergrond. Het werd daarvoor te nat voor akkerbouw. In de tweede helft van de 15e eeuw daarentegen bloeide de stad weer op en werd er volop gebouwd en verbouwd. Vele nieuwe huizen verrezen, soms met imposante gotische gevels. Maar ook de steenhuisen uit de 13e en het begin van de 14e eeuw ondergingen in deze periode in veel gevallen een verbouwing. In een aantal gevallen volgde nieuwbouw na sloop, al dan niet afgedwongen als gevolg van onlusten en kleine oorlogen met de bisschop/landsheer en de Ommelanden.

Martini toren

De Martinikerk, de Der Aa-kerk en de Sint-Walburgkerk werden in de tweede helft van de 15e eeuw vergroot in gotische stijl. Symbool voor deze bloeiperiode staat de Martinitoren waarvan de bouw in 1469 werd begonnen.

Kort voor 1470 werd begonnen met de aanleg van een nieuwe aarden wal met gracht, het Bolwerk, opgeworpen buiten de oude stadsbegrenzing die nog ruim een eeuw intact bleef en in de zuidwesthoek zelfs werd verlengd. De wal was een paar meter hoog, maar veel breder dan zijn oudere voorganger. Dit om er met geschut overheen te kunnen rijden en om kanonskogels in te laten smoren.

Aan de zuidzijde werd de stad vergroot, zodat het verdwenen dorp alsnog in de armen van de oude stad werd gesloten. In

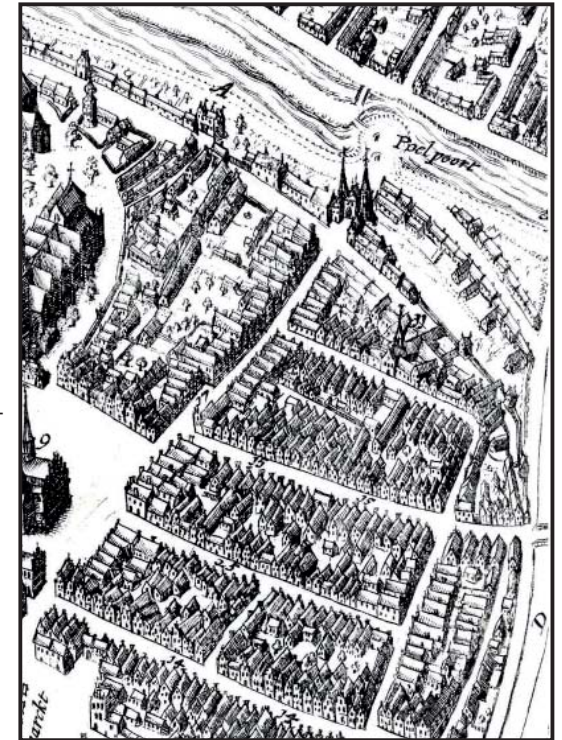
het zuidoosten werden nieuwe straten aangelegd. De Steentilstraat werd verbonden met het in de 15e eeuw aangelegde Damsterdiep via de gelijknamige poort (1517) en een stenen brug over het Schuitendiep.

De noordelijke verdedigingslinie, die minder risicovol was, werd bijna tegen de stadswal geplaatst, op de gedempte buitengracht. Op een later tijdstip werden voor de Boteringe- en de Ebbingepoort rondelen aangelegd, ronde omgrachte

bolwerken, waarop buitenpoorten verrezen. Ook aan de zuidzijde werd een (stenen) rondeel toegevoegd, de 'Bremerbuik'. Driemaal werd het Bolwerk doorbroken voor de aanleg van dwangburchten. Van 1507 tot 1515 bezat de Oostfriese graaf Edzard een kasteel ten oosten van de Rademarkt. Tussen 1569 en 1571 werd er rond de Herepoort gebouwd aan de citadel van de hertog van Alva, de Spaanse landvoogd. Wegens geldgebrek werd Alva's burcht niet voltooid. Direct na het vertrek van het Waalse garnizoen in 1577, braken de Groningers de burcht af en herstelden de eerdere situatie. Bij het vertrekfeest brandde de top van de Martinitoren af.

Na de inname van Groningen door de Staatse troepen van prins Maurits en graaf Willem Lodewijk in 1594 (de 'Reductie' van Groningen) werd de stad onderdeel van een vestinglinie in het noordelijke deel van de Republiek. De Staten realiseerden in 1600 hun citadel net buiten de vestinggracht voor de Oosterpoort. Deze nieuwe verdedigingswerken waren geïnspireerd op het werk van Simon Stevin, een wiskundige en de leermeester van prins Maurits. Naar ontwerp van ingenieurmeester Hillebrandt Smidt werd onder leiding van stadsbouwmeester Garwer Peters tussen 1608 en 1612 een wal met vijf bastions aangelegd. Daarvoor moesten de oude Herepoort en de Oosterpoort wijken.

Op het eind van de 16e eeuw verloor de muur meer en meer haar defensieve functie. Door de bouw van huizen ter plaatse van de stadsmuur en in sommige torens werd Achter de Muur bewoonbaar. In de 16e eeuw groeit de stad verder en neemt het aantal bakstenen huizen toe. Aan het eind van deze eeuw is de versterking van de stad grotendeels voltooid en werden huizen opgehoogd, naar achter vergroot en van nieuwe voorgevels voorzien

De kaart van Van Geelkercken uit 1616

2.5 Grote Uitleg (1615-1624) tot en met de 18e eeuw

In 1615 nam het stadsbestuur de beslissing tot de bouw van een ingrijpende nieuwe fortificatie rond de gehele stad en in 1617 volgde de beslissing over een stedenbouwkundig plan. Zowel bij de fortificatie als het stedenbouwkundige plan voor de nieuwe uitleg speelden heersende theoretische opvattingen over een planmatige inrichting van de ideale stad een rol. Met de grote uitleg werd het grondgebied van de stad nagenoeg verdubbeld. De Staten Generaal bestempelde Groningen als een van de belangrijkste grenssteden van de Noordelijke Nederlanden. In geval van oorlog moest de stad dan ook een groot garnizoen kunnen herbergen.

Er werd begonnen met de nieuwe Boteringepoort en de twee flankerende bastions. De structuur van de nieuwe stadsuitleg bouwde voort op het stadsonwerp van de 11e eeuw en werd bepaald door een regelmatig stratenpatroon. Het verlengde van de Boteringestraat was het uitgangspunt: de Nieuwe Boteringestraat loopt in de lengte over de uitloper van de Hondsrug. De plaats van de Boteringepoort en de (bijna) vaste afstand tussen de bastions bepaalden ook de plaats van de Ebbingepoort. De poorten moesten namelijk in de coutines tussen de bastions liggen. Hierdoor lopen de Nieuwe Boteringe- en de Nieuwe Ebbingestraat niet parallel. Bovendien moest in de nabijheid van de nieuwe Ebbingepoort ook de doorgang van het Boterdiep gesitueerd worden. De Nieuwe Kijk in 't Jatstraat ligt in het verlengde van de Oude Kijk in 't Jatstraat en kwam niet uit op een poort. De dwarsstraten liggen alle op regelmatige afstand parallel aan elkaar.

De vesting bestond uit een hoofdwal met zeventien bastions (dwingers) en met een voorliggende brede, natte gracht. De vesting had zeven stenen stadspoorten: de Ooster-, Heere-, A-, Krane-, Boteringe-, Ebbinge- en Steentilpoort, en als achtste het Klein Poortje. De stad was een knooppunt van waterwegen (Hoornsdiep, Hoendiep, Reitdiep, Boterdiep, Damsterdiep en Winschoterdiep), die door pijpen en waterpoorten in de wal binnen de vesting kwamen en met elkaar in verbinding stonden via de A, Noorderhaven, Lopende Diep, Schuientdiep, Kattendiep en Zuiderdiep. Deze in- en uitstromende wateren werden door stenen muren ('beren') gescheiden van het water van de vestinggracht.

De eerste decennia van de 17e eeuw was een periode van grote bloei waarin de stad een ware metamorfose onderging zoals daarna nooit meer zou worden herhaald. Niet alleen in het nieuwe stadsdeel werd veel gebouwd maar ook op de vrijgekomen middeleeuwse vestingwerken rondom en in de middeleeuwse stad werd eveneens grootschalig doorontwikkeld. Vele middeleeuwse panden werden van een renaissancegevel voorzien, kenmerkend voor die tijd zijn de

schelpen boven de vensters. Ook ontwikkelde het stratenpatroon zich middels het doortrekken van straten door het slechten van de omwalling. Ook werd de Zwanestraat en Hoogstraat aangelegd.

In deze periode verdwenen ook enkele kenmerkende gebouwen zoals kloosters en kerken. In 1627 verdween de Sint-Walburgkerk. Wel werd in die tijd de universiteit gesticht. En ook werd de Nieuwe Kerk in de jaren 60 van de 16e eeuw gebouwd.

De kaart van Haubois uit omstreeks 1643

De 18e eeuw was, uitgezonderd van de bouw van het stadhuis, een eeuw met betrekkelijk weinig bouwactiviteiten. Naast de bouw van het stadhuis is de bouw van een aantal chique huizen aan de Ossenmarkt en de Oude Boteringestraat opvallend. Ook was het een fase waarin vele verbouwingen en modernisering plaatsvonden waarbij de opkomst van de lijstgevel opvalt. Langzamerhand

veranderde het gevelbeeld in de binnenstad doordat de lijstgevel op steeds meer plaatsen werd toegepast. Dit ging bijna altijd gepaard met interne verbouwingen, en geregeld ook ophogingen en of uitbreidingen, van de veelal middeleeuwse huizen. In de karakteristiek van de gevelwanden is de 19e eeuw nog altijd dominant.

De kaart van Huguenin 1819 - 1829

De kaart van Bonnebladen 1900-1916

2.6 19e eeuw tot Tweede Wereldoorlog

In de loop van de negentiende eeuw namen handel en industrie toe en groeide de bevolking. Dit leidde tot sterke verdichting van de bebouwing in de stad binnen de Diepenring en het geleidelijk volbouwen van straatwanden in de 17e eeuwse noordelijke uitleg. Ook werden vele pakhuizen gebouwd, enkele zeer grote aan de Lage der A en de Noorderhaven. Typisch voor deze tijd is tevens het splitsen van woningen in een beneden- en bovenwoning. Op het laatste min of meer onbebouwde gebied, ten oosten van het Boterdiep, werd in 1854 Nederlands tweede gasfabriek opgericht. Voor werkelijke expansie vormden de 17e eeuwse vestingwerken echter een hindernis bij de ontwikkeling van de stad.

Pas met de Vestingwet uit 1874 werd Groningen als vesting opgeheven en kon de stad gemakkelijker uitbreiden. Voor de invulling van de vrijkomende vestinggronden werd de Haagse architect Brouwer aangetrokken. Hij maakte een algeheel plan om de voormalige vestingwerken rondom Groningen opnieuw vorm te geven. Het meest tot de verbeelding sprekende deel van zijn plan vormde het zuidelijk deel welke ook is uitgevoerd. Het Verbindingskanaal (gegraven in het jaar 1879) is gelegen ten zuiden van de binnenstad en vormde een nieuwe schakel tussen het dan al bestaande Noord-Willemskanaal, de Zuider- en Westerhaven en het Hoendiep in het westen en het gelijktijdig aangelegde Eemskanaal (met Oosterhaven) in het oosten. De singels met Here- en Emmaplein vormden daarnaast de kern van zijn plan. De noordzijde van de singels kreeg een gesloten bebouwing, aan de zuidzijde was ruimte voor vrijstaande villa's allen met een minimale bouwhoogte van 8 meter om voldoende uitstraling van de gebouwen te garanderen. In het verlengde van de huizenrijen onderstreepte een langere groenstrook met bomen het monumentale karakter van dit nieuwe stadsdeel. De Herestraat, Oosterstraat en de nieuw aangelegde Stationsstraat doorsneden het singelpatroon. De 'binnensingels' vormden als het ware achterstraten met een eenvoudiger bebouwing. Zuiderdiep en Kattendiep, beide min of meer overbodig geworden door de aanleg van het Verbindingskanaal, werden gedempt.

In de decennia rond de eeuwwisseling naar de 20e eeuw nam de stadsontwikkeling een grote vlucht en ontwikkelde Groningen zich tot een moderne stad, waarbij het karakter van een aantal statige woonstraten veranderde in die van winkelstraten (Herestraat, Brugstraat, Ebbingestraat). Met de economische bloei deden ook de eerste vormen van schaalvergroting hun intrede. Grootwinkelbedrijven bouwden enkele forse, perceelsoverschrijdende nieuwe gebouwen aan de Herestraat en het Akerkhof. Ook verschenen er moderne winkel-

panden, bank- en kantoorgebouwen in het straatbeeld. De Universiteit bouwde na een brand een nieuw Academiegebouw aan de Broerstraat. En er verschenen nieuwe grotere bouwtypen in de stad, zoals bijvoorbeeld het hoofdpostkantoor aan de Munnekeholm, de Korenbeurs, de schouwburg, watertorens en schoolgebouwen aan onder andere de Hofstraat, de Grote Kruisstraat en het gymnasium aan de Turfsingel. Een grootschalig opgezette ontwikkeling op de rand van de oude stad betrof de bouw van het Academisch Ziekenhuis waarmee in 1903 begonnen werd op het terrein tussen de Oostersingel en de voormalige stadsgracht.

Veertig jaar na het gereedkomen van het provinciehuis in 1870 werd dit gebouw alweer gesloopt. Omdat ook de gemeentelijke panden aan de St. Jansstraat gesloopt mochten worden, kon er een groot nieuw complex verrijzen. Tussen 1917 en 1922 werd samen met het gereedkomen van het nieuwe Provinciehuis en archiefgebouw de St. Jansstraat verbreed.

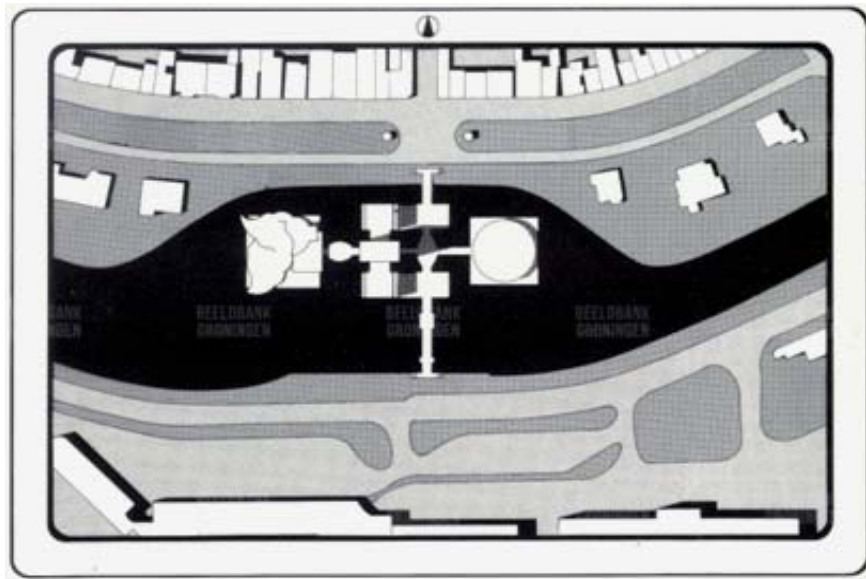
Tussen beide markten 1970

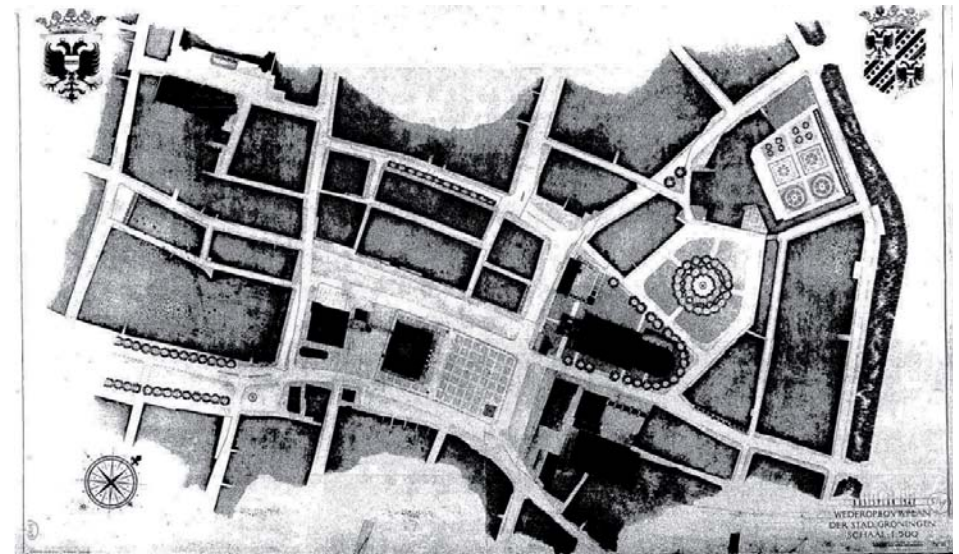
Grote Markt na de bevrijding voor 1945

Grote Markt na de bevrijding van 1945

Groninger museum 1994

basisplan Grandpré Molière 1947

2.7 Na de Tweede Wereldoorlog

Groningen, dat in eerste instantie vrijwel ongedeerd de bezettingsjaren was doorgekomen, leed zware schade bij de bevrijding door de Canadezen. De Noord- en oostzijde van de Grote Markt zijn vrijwel geheel aan de vlammen ten prooi gevallen door de vernietigingsdrang van de Duitse bezetters die de tactiek van de verschroeide aarde toepasten. Zo is de Grote Markt niet zozeer door geschut verwoest, maar door moedwillige brandstichtingen. De Martinitorren bleef gespaard, hoewel de Duitsers aanvankelijk van plan waren geweest de toren op te blazen. De oude handelskern, de Waagstraat, was vrijwel geheel met de grond gelijk gemaakt, maar het Goudkantoor bleef overeind. Ook het stadhuis, de Martinikerk evenals de zuidwand werden nauwelijks beschadigd. De verwoestingen maakten nieuwe ontwikkelingen mogelijk waarbij een herschikking van alle elementen op en rondom de markt ter discussie werden gesteld: de pleinvorm, de bebouwingshoogte, de pleinwanden, breedte en diepte van de percelen.

Er werd gekozen voor stedenbouwkundige vernieuwing. Zo werden de verwoeste panden opgeruimd en kwam er nieuwbouw voor in de plaats. Over de wijze waarop de wederopbouw zou moeten worden uitgevoerd, bestonden echter grote verschillen van mening. Granpré Molière werd benaderd door de stad Groningen. Hij stond bekend als een Delftse school architect die op dat moment een dominante positie aannam bij de wederopbouw van verschillende steden. Een belangrijk uitgangspunt was om zo veel mogelijk van de historische indeling van de Grote Markt in ere te herstellen.

Granpré Molière ontwierp verschillende varianten voor de vernieuwing van de Grote Markt. In het eerste ontwerp zou de rooilijn tussen de Oude Ebbingestraat en de Martinitorren zover naar het noorden worden teruggedrukt dat hierdoor een groot plein aan de Grote Markt zou worden toegevoegd. Dit plan verviel. Hij besloot de rooilijn tussen de Oude Ebbingestraat en de toren op zijn oude plaats te situeren. Wie nu de Grote Markt vanuit de Zwanenstraat opkwam zag de Martini toren weer als vanouds oprijzen boven de gebouwen die er nu geprojecteerd moest worden. Voor de nieuwe oostwand werd wel meer ruimte gecreëerd.

jaren vijftig - zestig

In het Struktuurplan binnenstad Groningen (1969) werden de ambities als volgt aangegeven: 'nieuwe ontwikkelingen sluiten nagenoeg altijd aan bij een voorafgaande. Een verkregen aanzet is dus meestal van veel betekenis voor de toekomst. Een dergelijke aanzet wordt alleen doorbroken door relatief zeer

grote ingrepen.' Dit is een trendbreuk met de ontwikkelingen kort na de Tweede Wereldoorlog die vooral op herstel gericht waren. Grote ingrepen werden noodzakelijk geacht om bijzondere functies in de binnenstad te behouden. Het politiebureau aan de Rademarkt en uitbreidingen van de universiteit aan de Oude Boteringestraat dateren uit deze tijd. Tevens wordt ingezet op het stimuleren van de woonfunctie aan de zuidelijke singels. "De woonontwikkeling in de vorm van woonflats, die zeer attractief gelegen zijn aan het water van het Verbindingskanaal, zal de Groningse binnenstad aan de zuidzijde een gezicht kunnen geven"

jaren zeventig - tachtig

Vanaf 1972 veranderde er veel. In dat jaar bereikt de gemeente een inwoneraantal van 171.593, maar de groei stakte en Groningen kreeg een college die anders dacht over de ontwikkeling van de stad dan haar voorgangers. Het gemeentebestuur stelde de nota Doelstellingen Binnenstad Groningen vast. Naast het feit dat de groeicijfers uit de jaren zestig als te optimistisch werden gezien (namelijk tussen 250.000 en 500.000 inwoners in 2000), en daardoor de vernieuwingsdrang minder werd, kwam er ook een herwaardering van de bestaande stad op gang. De aantrekkelijkheid van de binnenstad had te leiden onder de groeiende verkeersdruk en het teruglopen van de woonfunctie uit de binnenstad naar de nieuwe woongebieden. De nieuwe trend was erop gericht de menselijke schaal te herintroduceren, wonen weer te stimuleren en verkeer te weren en daarmee een levendig centrum gebied te creëren. De hoger gelegen verdiepingen werden in belangrijke mate voor wonen bestemd. Daarbij moest de straatwand van een bouwwerk een open en attractieve beleving voor de voetganger betekenen. 'Het gebouw moet geen grimmige, maar juist een vriendschappelijke, warme indruk maken, en van grote instellingen mogen binnenterreinen niet groter zijn dan de lokale maaswijdte.' Om het autoverkeer te weren werd het verkeerscirculatieplan in 1977 vastgesteld, waarin delen auto- en doorgaand verkeer verhinderd werd.

In de jaren zeventig zijn een aantal stadsvernieuwingsprojecten opgericht zoals de wooncomplexen in de Butjesstraat en Herepoortenmolendrift. Vooral bij het laatstgenoemde woonblok is de historische structuur verdwenen. Ondanks de aandacht voor de kleine maat en schaal in de binnenstad bleef het gemeentebestuur inzetten op behoud van belangrijke functies in het centrum. In 1987 werd de Universiteitsbibliotheek tegenover het Academieggebouw in gebruik genomen. Hiervoor moest de monumentale Martinuskerk worden gesloopt. Andere grote projecten waren de uitbreiding van enkele overheidsgebouwen

zoals het provinciehuis aan de Turfsingel en een gemeentelijke dienst op het Gedempt Zuiderdiep. Deze gebouwen voegden zich in het bestaande structuur maar waren als gebouw van een grotere schaal

jaren negentig

Als gevolg van de groeiende waardering van het historische erfgoed word in januari 1991 de binnenstad van Groningen door het Rijk aangewezen als beschermd stadsgezicht vanwege zijn bijzondere historische en ruimtelijke karakter. Hierin worden de structuren en stratenpatronen van de stad beschreven. Tegenlijkertijd is de binnenstad sterk in ontwikkeling, eveneens als gevolg van de groeiende waardering van de binnenstad. Opvallend is wel dat de nieuwe projecten in structuur meer verwijzen naar een historische verleden. Eind jaren negentig wordt midden in het centrum het Waagstraatcomplex gerealiseerd. In grote lijnen is hier de historische structuur gerespecteerd. De hoogte van de bebouwing is wel fors hoger dan de bebouwing rondom dit complex, in lijn met de eerdere projecten als het Provinciehuis en de Gemeentelijke dienst RO/EZ aan het Gedempte Zuiderdiep. Het Waagstraatcomplex werd als één van de aanjagers gezien voor kwaliteitsverbetering in de binnenstad. Tevens wordt in deze periode begonnen met de ontwikkeling van het Westershavengebied als entreegebied voor de binnenstad. Hier zouden grootschalige functies gecombineerd worden met autoparkeergarages aan de rand van de binnenstad, op loopafstand van de Grote Markt. Een minstens zo belangrijke belangrijke ontwikkeling is de bouw van het Groninger Museum, ontworpen door Mendini (1994), en hieraan gekoppeld de nieuwe verbinding tussen hoofdstation en binnenstad (via de Werkmanbrug). Hiermee is een nieuwe radiaal in de binnenstad geïntroduceerd, niet een die richting het ommeland, maar naar het Stationgebied en daarmee een belangrijke voet en fietsverbinding wordt. Het blijkt een ingrijpende verandering van de structuren en hierarchie van de stad, waarbij het accent tot in het centrum doorwerkt waar meer druk op het westerlijke deel van de binnenstad komt.

jaren tweeduizend

In de eerste jaren van de nieuwe eeuw is de groeiende aantrekkelijkheid van de binnenstad enorm met grote stromen bezoekers, bewoners en werkenden. Om dit te faciliteren worden, na de Westershaven, ook zogenaamde bronpunten (parkeergarages) aan de noord en oostzijde aangelegd (Boterdiep, Damsterdiep). Deze nieuwe bronpunten geven de binnenstad nieuwe impulsen vanuit nieuwe richtingen.

In 2009 stelde de gemeenteraad een nieuwe binnenstadsvisie vast; Binnenstad.nu. De binnenstad geldt als één van de dynamo's in de stad. "Om aansprekend en aantrekkelijk te zijn zal de binnenstad zich continu moeten blijven vernieuwen en inspelen op nieuwe ontwikkelingen en nieuwe formules". In de visie worden majeure projecten opgesomd die de nodige kwaliteitsimpuls aan de binnenstad moeten geven voor de komende jaren. Genoemd worden de herinrichting van de Diepenring, de aanleg van de Regiotram en de bouw van het Forum. Na 2008, wanneer de recessie begint, wordt duidelijk dat een deel van deze projecten niet voldoende gefinancierd kunnen worden. De herinrichting van de Diepenring is in 2011 voorlopig uitgesteld en in 2012 is de Regiotram afgeblazen. De sloop en nieuwbouw van het Forum en de Oostwand Grote Markt zijn wel gestart in 2012. Hiermee wordt de rooilijn van de oostwand van de Grote markt terug gebracht naar de vooroorlogse plaats waardoor er op het binnenterrein ruimte ontstaat voor een nieuw publiek gebouw.

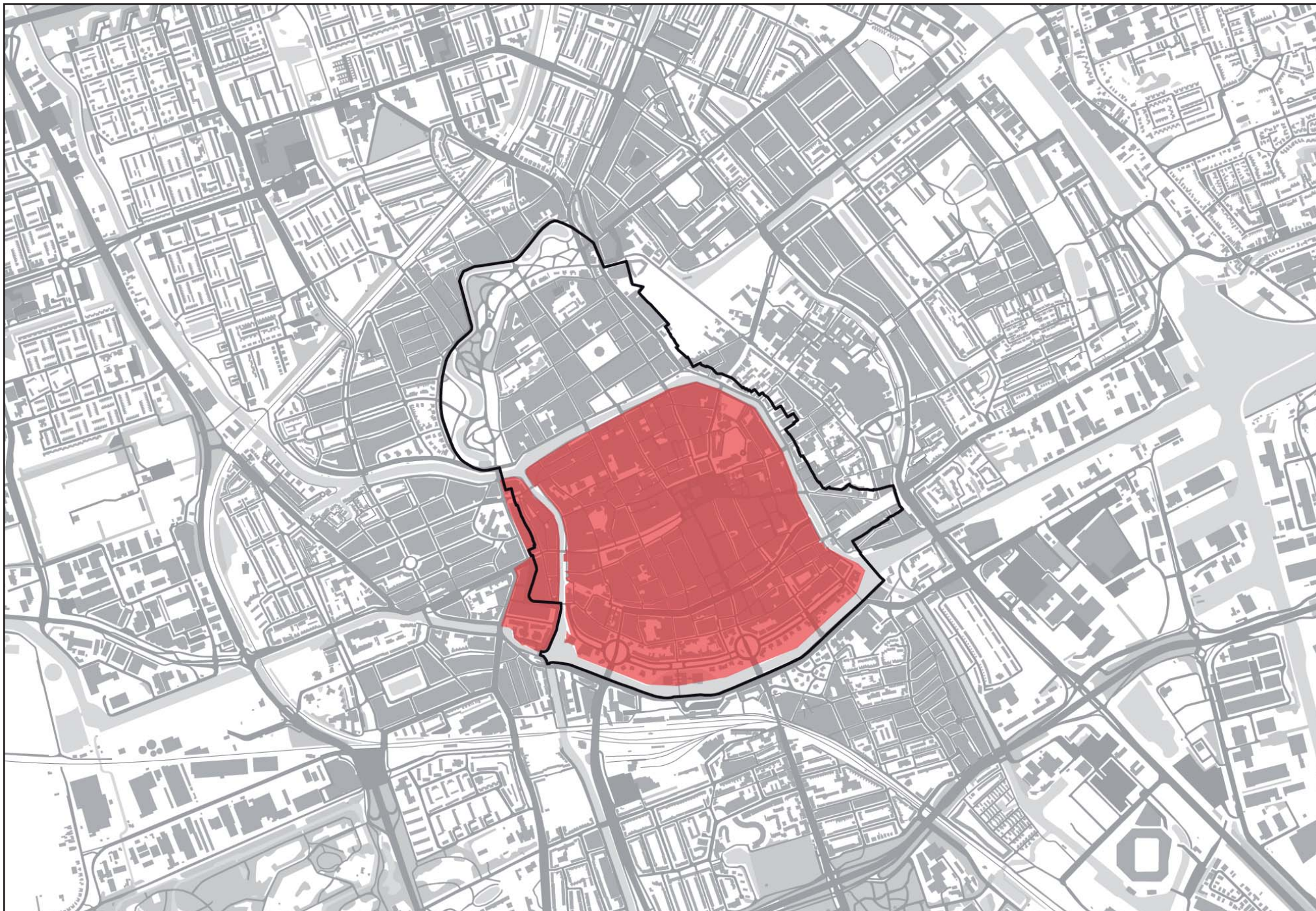
Naast deze voorgestelde stadsontwikkelingen, staan de jaren na de eeuwwisseling ook in het teken van veel particuliere bouwontwikkelingen. Binnen de woonfunctie kwam de nadruk op studentenhuisvesting te liggen. Door de kleine rendabele eenheid die hier inherent aan is, ontstaan er vele op en aanbouwen aan de bestaande bebouwing. Dit zet het vraagstuk van bebouwingshoogte en diepte op scherp. Dit vraagt om een heldere stellingname ten aanzien van bebouwingshoogte, diepte en welstand. Het gewaardeerde historische karakter, het belang van ontwikkeling en investering en het eigenzinnige moderne karakter van Groningen is een balans die steeds gezocht moet worden.

RUIMTELIJKE HOOFDKENMERKEN • 3

In dit hoofdstuk worden de kenmerken beschreven die de cultuurhistorische waarden van het stadsgezicht bepalen. Het zijn die kenmerken die in het bestemmingsplan en welstandsnota extra bescherming behoeven. Door deze waarden als uitgangspunt te nemen voor bescherming worden de karakteristieken van het beschermd stadsgezicht vastgelegd zonder daarbij de stad op slot te zetten. Een eeuwen oud transformatieproces wordt gecontinueerd

3 Ruimtelijke hoofdkenmerken

De gegroeide ruimtelijke karakteristiek van de binnenstad bestaat uit een gefixeerde stedenbouwkundige ondergrond met daarop (deels waardevolle) bebouwing die langzaam maar zeker verandert. Het stedenbouwkundig patroon ontstond voor een belangrijk deel in de 11e eeuw en werd in de 15e (zuidkant), 16e eeuw (westkant) en 17e eeuw (noord- en oostkant) vergroot en op enkele plaatsen iets gewijzigd. Daarna veranderde er tot het plan Brouwer (19e eeuwse singelaanleg) niets meer. In de naoorlogse periode hebben een aantal grootschalige structuurwijzigingen plaatsgevonden. Groningen behoort tot de oudste steden van Nederland en van deze lange geschiedenis getuigt onder andere de grote historische gelaagdheid van de bebouwing binnen de Diepenring.

In 1991 is het gebied aangewezen als Beschermd Stadsgezicht. De aanwijzing heeft niet tot doel de bestaande situatie te fixeren of de klok terug te draaien. De aanwijzing vormt een intentieverklaring om de bestaande ruimtelijke kwaliteit, een samenspel van onder meer stratenpatroon, verkaveling, bebouwing, waterlopen en groenstructuur te benutten en deze als uitgangspunt te nemen voor het ontwikkelen van nieuwe kwaliteit, waarbij de historische waarden zoveel mogelijk worden gerespecteerd.

De waarden binnen het plangebied worden op verschillende schaalniveaus bepaald:

- stratenpatroon (3.1)
- bebouwingsbeeld (3.2)
- bebouwing (3.3)

Groen (3.4) neemt een bijzonder plaats in en vraagt extra aandacht als cultuurhistorische waarde. Om die reden is een aparte paragraaf opgenomen.

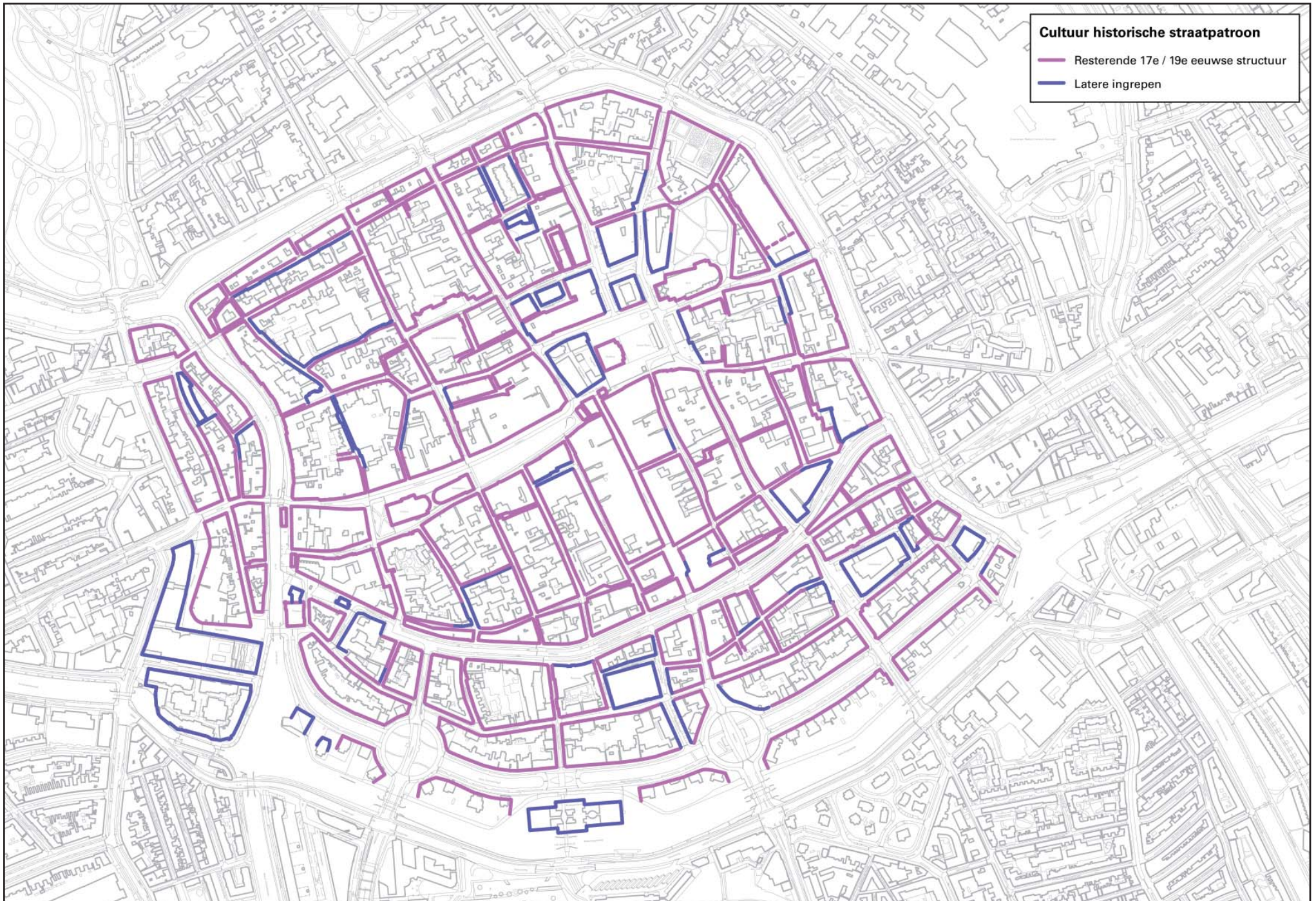
Omvang en begrenzing plangebied

Het plangebied omvat niet alleen het gebied binnen de 17e eeuwse vesting, maar ook de 19e eeuwse singel- en parkaanleg. Zoals al eerder opgemerkt is het beschermde stadsgezicht groter dan het plangebied voor deze verkenning. De Hortusbuurt en oostelijke binnenstad vallen buiten deze verkenning.

Het plangebied wordt begrensd door de Diepenring. Een watergordel die in het westen, noorden en oosten wordt gekenmerkt door zijn typische ruimtelijke verschijningsvormen van kades, gesloten randbebouwing en 'korte' bruggen. In het zuiden gaat het over in het singelgebied met eigenschappen, die van

andere aard zijn met zijn karakteristieke groenstructuur, open bebouwing en langere bruggen. In het westen wordt de Sledemennersbuurt ook nog tot de binnenstad gerekend omdat dit gebied nog een onderdeel van de middeleeuwse stad was.

3.1 Stratenpatroon

Het stedenbouwkundige hoofdsysteem van het plangebied wordt bepaald door het stratenpatroon. Het ruimtelijke hoofdsysteem van de binnenstad, dat zijn oorsprong vindt in de ontstaansgeschiedenis van de stad, kan hiërarchisch worden onderverdeeld. Het is vooral de samenhang in die hiërarchie die de kwaliteit van de stedelijke structuur bepaalt en mede aanleiding heeft gegeven tot de status van 'beschermd stadsgezicht'.

Het gaaf bewaard gebleven middeleeuwse stratenpatroon van de binnenstad heeft een blokstructuur met een verkaveling langs een stelsel van veelal elkaar loodrecht kruisende straten en stegen. Ook zijn er meerdere straten die op het eerste gezicht recht lijken, maar dit toch niet helemaal zijn door een lichte buiging in de rooilijn. Er is een karakteristiek verschil tussen het stratenpatroon ten noorden van de pleinenreeks en het stratenpatroon ten zuiden ervan. Aan de noordkant is de afstand tussen de straten ongeveer twee keer zo groot als de afstand tussen de straten in de zuidelijke helft.

Deze noord-zuid routes worden onderling weer verbonden door een reeks van losse dwarsverbindingen, die stedenbouwkundig gezien van vergelijkbare betekenis zijn. Tezamen vormt dit stratenpatroon van heldere stedenbouwkundige structuren 'blokken', die doorsneden worden door achterafstraatjes en stegen. Deze straatjes, driften en gangen, zijn belangrijk voor de fijnmazigheid van de stedelijke structuur.

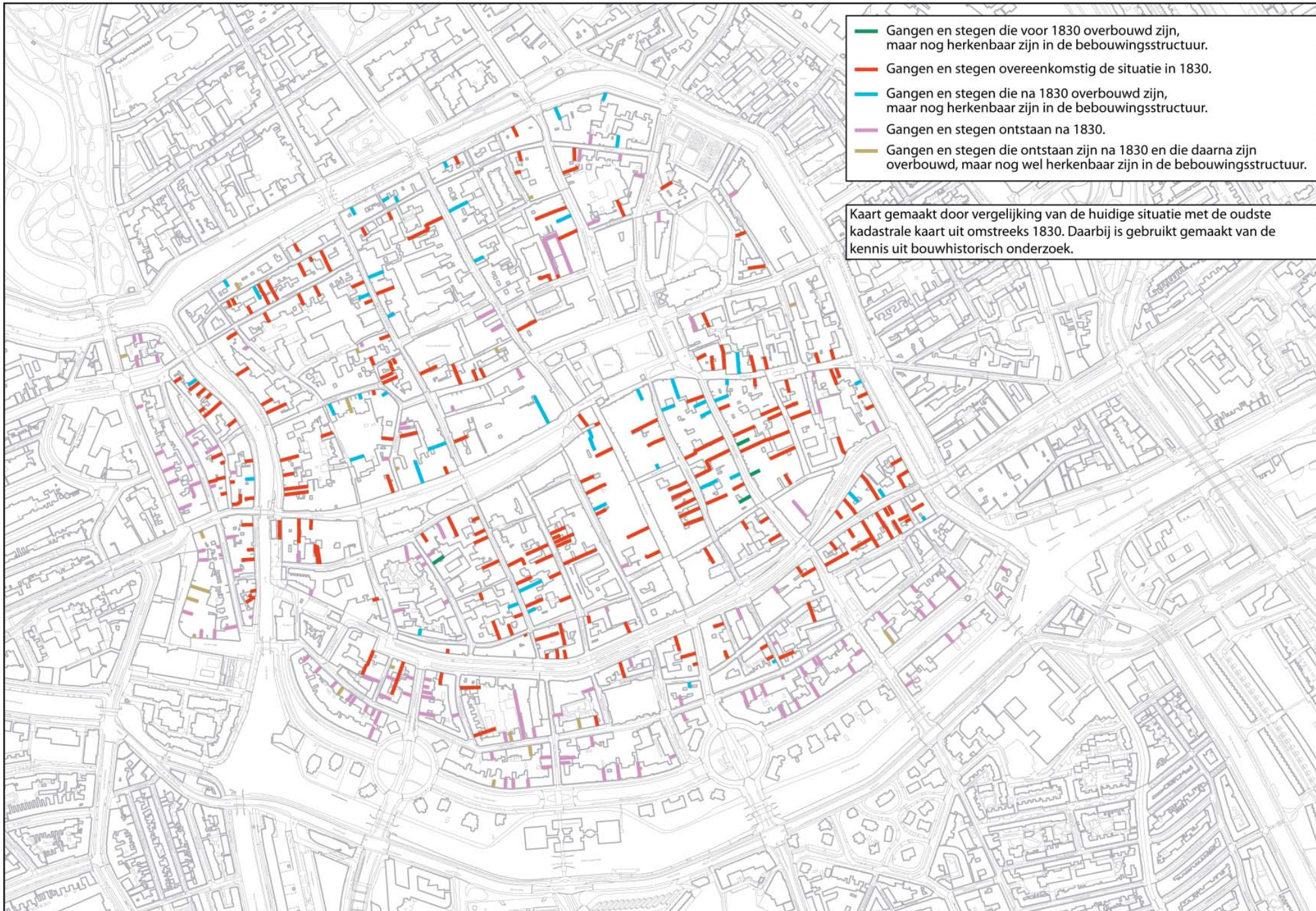
Op enkele plekken zijn in de afgelopen eeuw ingrepen gepleegd waarbij de middeleeuwse structuur is veranderd. Dit betreffen rooilijnverleggingen meestal uit de eerste helft van de vorige eeuw (o.a. Brugstraat, Schoolstraat), herinrichting in de jaren '50 en '60 van de vorige eeuw als gevolg van oorlogsschade (o.a. Kreupelstraat, Kwinkenplein en de noord- en oostzijde van de Grote Markt) en een aantal stadsvernieuwingsprojecten uit de tweede helft van de vorige eeuw (Radebinnensingel, Herenpoortenmolendrift - Raamstraat, Pausgang – Butjesstraat – De Laan). Voorgaande ingrepen worden in het kader van de aanwijzing Beschermd Stadsgezicht vooralsnog niet als van grote cultuurhistorische waarde gezien.

De reeks van geschakelde pleinen in de binnenstad neemt een bijzondere plek in in het stratenpatroon. Deze in het oog springende pleinen zijn de Grote Markt, Vismarkt en het Martinikerkhof, hoewel het laatste in letterlijke zin geen plein is.

Cultuurhistorisch waardevol voor het beschermd stadsgezicht

- Het historisch gegroeide stratenpatroon binnen de 17e eeuwse vesting plus de 19e eeuwse singelaanleg. Zie hiervoor kaart 3.2. Latere ruimtelijke ingrepen vertegenwoordigen geen cultuurhistorische waarden in de zin van het beschermd stadsgezicht.
- De pleinstructuur Vismarkt, Grote Markt, Martinikerkhof met voor elk plein eigen waarden en kenmerken.
- In aanvulling op het stratenpatroon een fijnmazig stelsel van gangen en stegen die oorspronkelijk als ontsluiting golden van binnenterreinen en die nog als zodanig herkenbaar zijn. Zie kaart 3.3. Niet alle stegen zijn even waardevol. Dit vraagt nader onderzoek

3.2 Bebouwingsbeeld en verkavelingspatroon

De stedenbouwkundige structuur wordt niet alleen bepaald door de diepen, straten en pleinen. Het 'geraamte' van de stedenbouwkundige hoofdstructuur wordt ingevuld met een groot aantal bouwwerken, dat ieder op zich en in een ensemble een eigen identiteit heeft.

Belangrijke waarden vertegenwoordigen de torens in de stad. Vanaf grote afstand bepaalt de Martinitoren samen met de toren van de Der Aa-kerk de plaats van de binnenstad van Groningen in de regio. Kleinere torens (Sint Jozefskerk, toren van het Academiegebouw en het Provinciehuis) en enkele hogere gebouwen markeren belangrijke functies in de binnenstad. Naast de torens zijn er nog andere gebouwen en groepen van gebouwen, zoals het stadhuis, de Korenbeurs, gasthuiskerken, de bebouwing aan het Hoge der A, de singels en andere belangrijke straten en pleinen, die, hoewel hun werking tot de onmiddellijke omgeving beperkt blijft, eveneens zodanig markant zijn, dat zij zeer beeldbepalend zijn voor de binnenstad.

De dicht op elkaar gepakte bebouwing die de hoofdmoot vormt, kan gezien worden als een golvende massa van één tot vier, maximaal vijf bouwlagen waarbij het zwaartepunt ligt op twee en drie bouwlagen, al dan niet met een kap afgedekt. De bouwhoogte van de afzonderlijke panden hangt samen met de betekenis van de plek in de binnenstad. Deze is over het algemeen hoger langs belangrijke straten en pleinen, zoals de Grote Markt of het Hoge der A, en lager op andere plekken, zoals de Visserstraat of de Muurstraat. Er is ook een verband met de individuele wensen en mogelijkheden van de bewoners en gebruikers van de binnenstad, met de functie van de bebouwing, met de tijd waarin het gebouwd is. De bebouwing is overwegend aaneengesloten gebouwd in doorgaans golvende rooilijnen en, voor zover geen privé-stoep meer aanwezig is, direct grenzend aan de straatruimte.

Naast de variatie in bouwhoogte is de breedtemaat van de gebouwen in de binnenstad karakteristiek. De pandbreedte hangt samen met het voorkomende verkavelingspatroon. Veelal is de breedtemaat een gevolg van de maximale overspanning van de balkconstructie. In de binnenstad dateert de verkaveling in opzet nog vrijwel geheel uit de middeleeuwen. Veel panden bevatten nog onderdelen, zoals bouwmuren en balklagen uit die tijd, ook al is dat niet direct zichtbaar omdat ze later een nieuwe voorgevel hebben gekregen. Tussen de afzonderlijke panden zijn soms wel doorbraken gerealiseerd, maar daarbij is de structuur als zodanig herkenbaar gebleven. In een aantal gevallen is perceel overschrijdende nieuwbouw gepleegd waarbij de verkavelingsstructuur wel is

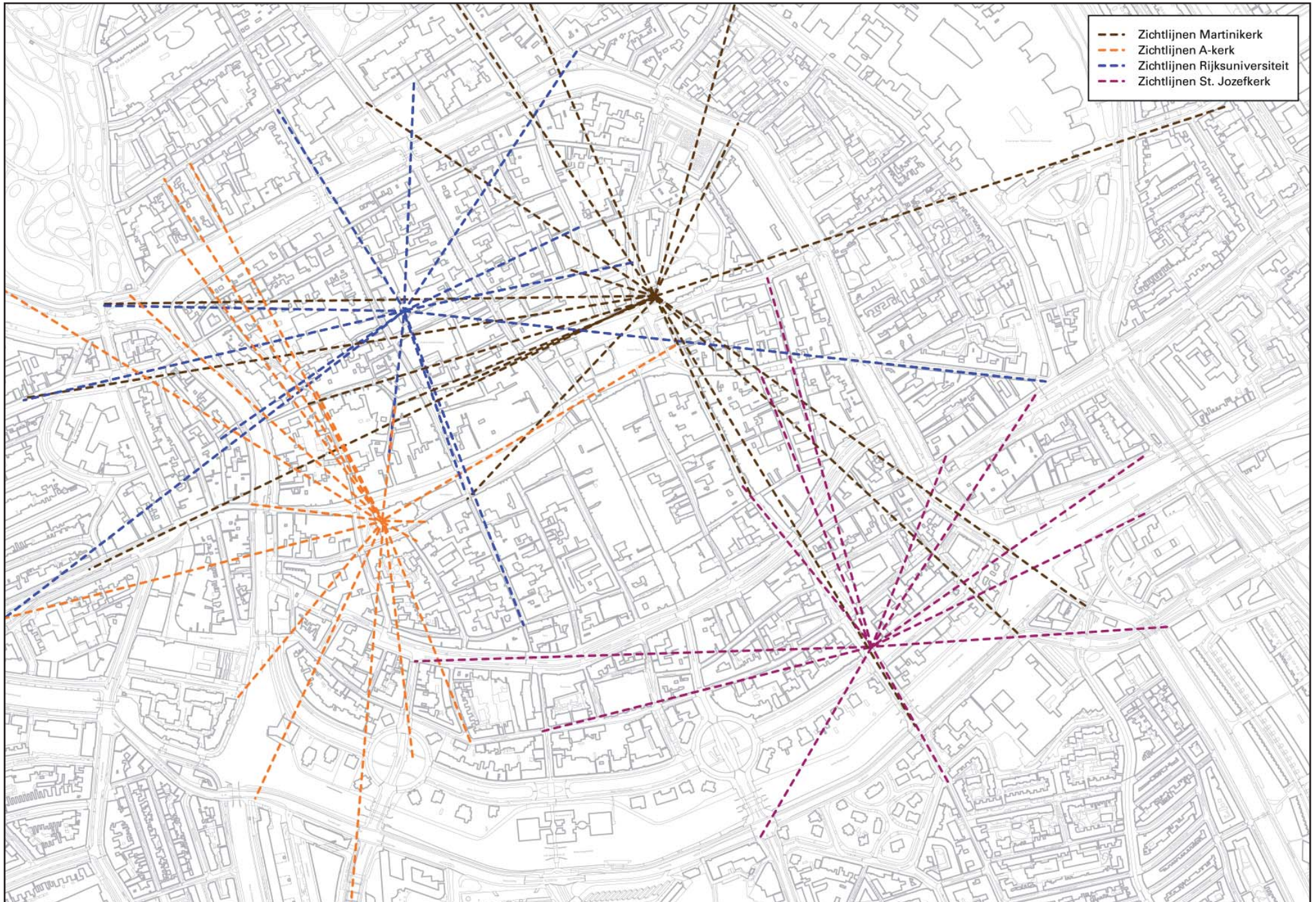
verdwenen en de oorspronkelijke pandbreedte alleen in het gevelbeeld zichtbaar is.

De wijze waarop de kavels vanaf de 13e eeuw werden bebouwd is karakteristiek voor de binnenstad. Aan de straatzijde van de smalle maar veelal diepe percelen (zeker aan de hoofdstraten) werden de stenen huizen opgetrokken en vrijwel altijd in de voorgevelrooilijn. Uitbreidingen werden aan het voorhuis vastgebouwd maar veel vaker hiervan gescheiden door een binnenplaats zodat voldoende daglicht binnen kon komen. Deze wijze van bouwen was eeuwenlang karakteristiek voor de verdichting van de binnenstad.

Turftorenstraat

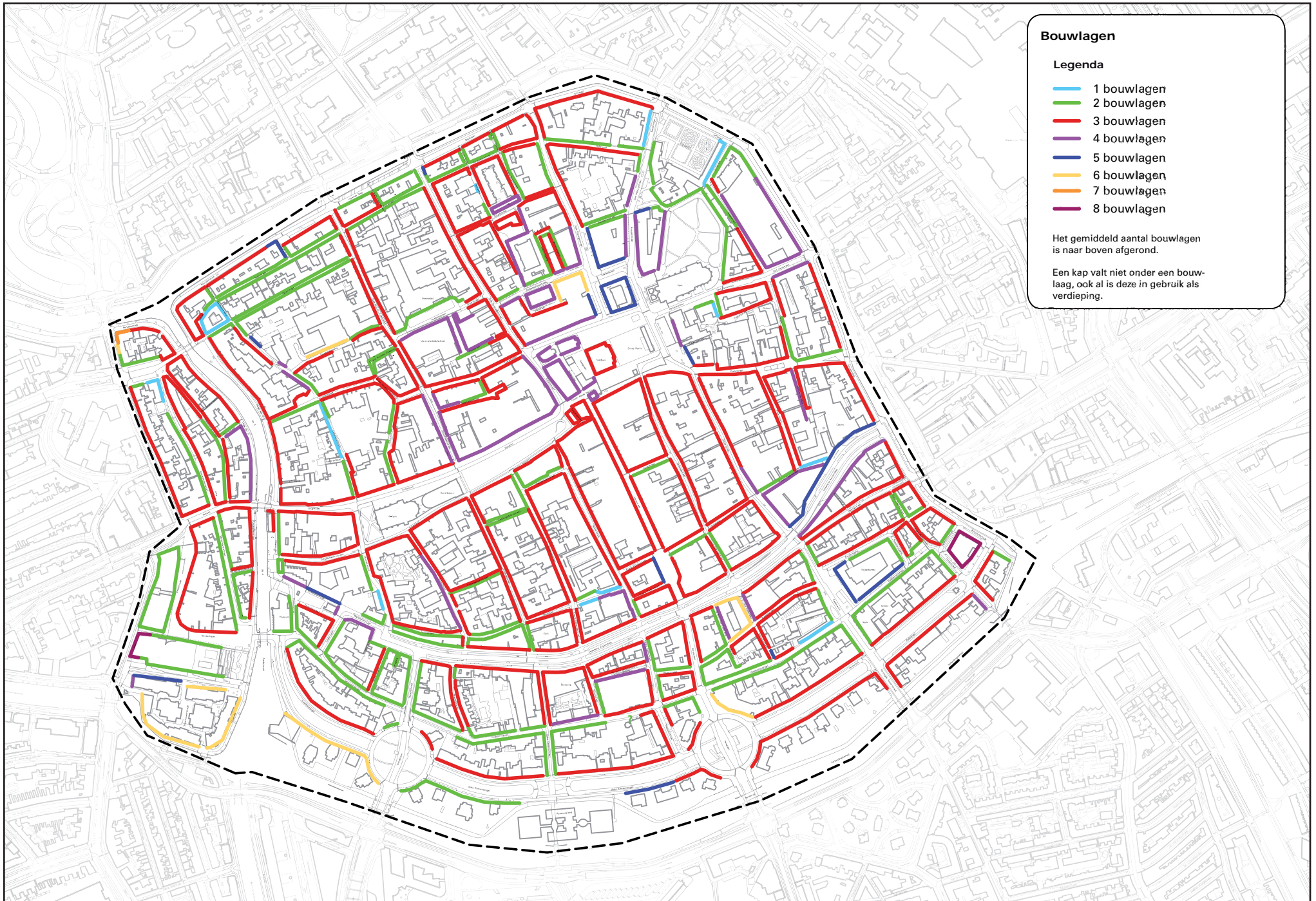

Cultuurhistorisch waardevol voor het beschermd stadsgezicht

- Beeldbepalende gebouwen, waaronder de torens, met vrije zichtlijnen. Zie kaart 3.4 voor de nog aanwezige zichtlijnen in de binnenstad. Niet alle zichtlijnen zijn even waardevol. Dit vraagt nader onderzoek.
- Kenmerkend is het al eeuwenlang durende proces van pandsgewijze geleidelijke transformatie (vervangen, uitbreiden, ophogen, voorgevel vernieuwen, etc.) op een al honderden jaren min of meer vast liggend verkavelingspatroon. Hierdoor is een afwisselend bebouwingsbeeld ontstaan met casco's van hoge ouderdom, voorzien van voorgevels uit verschillende perioden. Daarbij is in de hoofdstraten (bijvoorbeeld Herestraat, Oude Boteringestraat, etc.) een grotere hoogte bereikt dan in achterafstraten (bijvoorbeeld de Visserstraat, Ganzevoortsingel, etc.). Sinds de 19e eeuw is deze hiërarchische structuur aan verandering onderhevig door de ontwikkelingen van pakhuizen en appartementencomplexen. Het patroon van straten en pleinen is echter nog goed behouden gebleven. In kaart 3.5 is de gemiddelde bestaande bouwhoogte per straatwand af te lezen.
- De karakteristieke bebouwingshoogte van individuele historische panden die overwegend twee tot drie bouwlagen (met kap) hoog is.
- Het verkavelingspatroon met een gevarieerde perceelbreedte, met vele kleine kavels van 5 á 7 meter, is sinds de middeleeuwen met uitzondering van samenvoegingen en grote bouwprojecten, nauwelijks is veranderd.
- De nagenoeg gesloten bouwblokstructuur met bebouwing in een golvende rooilijn waarin opgenomen de karakteristieke gangen en stegen.
- De nog aanwezige historisch gelede bebouwing op de smalle en diepe kavels, bestaan uit voor- en achterhuizen veelal gescheiden door een binnenplaats met aangrenzend tussenlid.
- Enkele binnenterreinen waar vanuit cultuurhistorisch perspectief de openheid een belangrijke te behouden waarde vertegenwoordigt.

3.3 Bebouwing

De ontwikkelingsgeschiedenis van de binnenstad kent meerdere architectonische hoogtepunten die allemaal hun sporen nagelaten hebben. Van de boerderijen (vooral nog terug te zien in de verkaveling) naar de houten huizen, naar de stenen huizen voor de heren en de minder bedeeden. Van bouwen met hout en leem, naar keramische materialen, steen, beton, staal, glas. Dit ging niet zelden ten kostte van bestaande gevels of gehele gebouwen. Een bekend voorbeeld is de grootschalige gevelvervanging in de 19e eeuw van 'te donkere' middeleeuwse gevels door 'chiquere en lichtere' classicistische gevels. Deze architectonische ontwikkeling is veelal gekoppeld aan technische ontwikkelingen (materialen, constructies, glasproductie en bouwtechniek) en financieringsontwikkelingen (bisdommen, heren, burgers, banken, beleggers en ontwikkelaars).

Evenals de stedenbouwkundige ontwikkelingen, zijn deze architectonische ontwikkelingen enorm divers in de Groningse binnenstad. Grofweg elke kavel in de stad kent een complexe ontwikkeling van grootschalige boerenkavel naar steeds compactere stedelijke kavel. Behalve de bestuurlijke- en bisschoppelijke eigendommen waren tot de 19e eeuw de kavels en de architectuur uitsluitend particuliere ontwikkelingen. Dit verklaart de fijne korrel van de gebouwde massa. Uitzondering hierop zijn de grootschalige kloosters, kerkgebouwen en bestuursgebouwen. De vorm van de kavels is een weerslag van de oriëntatie van de bebouwing op de meest waardevolle straten. Deze geschiedenis is in de kavelsstructuren nog goed zichtbaar, ondanks de groeiende vraag naar grotere functies in de 20 eeuw.

Op deze overwegend kleine kavels werd tot het industriële tijdperk gebouwd met materialen bestaande uit kleine elementen; bakstenen, houten elementen (op enkele grote houten constructiebalk na), kleine ramen, keramische pannen. In enkele gevallen werd er met stucwerk een andere schaal geïntroduceerd, maar daarmee werd meestal de schaal van de (dure) natuursteenplaten gesuggereerd. De

Het Hinckaertshuis, Oude Kijk in 't Jatstraat 6

gegoede burger onderscheidde zich door het toevoegen van ornamenten of het versieren van constructieve delen. In welvarende tijden en met de industrialisatie werden ornamenten voor een bredere groepen toegankelijk, wat zich vertaalde in stijlen als Neo-Classicisme, Jugendstil en Art Deco. Tot hieraan toe leverde de geschiedenis van de de kleine kavels en relatief kleine gevelelementen een fijnmazige architectuur op. In de twintigste eeuw hebben zich vele nieuwe mogelijkheden aangediend als het gaat om materialen en constructie. De modernistische beweging wilde zich van de zinloze decadentie van het ornament afkeren en kwam met een abstracte vormtaal en steeds meer kwam de vormgeving voort uit de moderne productiemethoden, zoals met de Nieuwe Zakelijkheid.

Door technische ontwikkelingen wordt er tegenwoordig abstracter gebouwd in grotere afmetingen. Dit kan hoogwaardig zijn, met mooie materialen en mooie details (Minimalisme, Hypermodernisme). Maar het kan ook gemakkelijk heel armoedig worden en blijkt het daarmee een kwetsbare stijl. In de huidige architectuur komt de fijnmazigheid in materialisatie en ornamenten terug, geïnspireerd op historische, technische (bijzondere reproductie) en globaliserende invloeden.

De dominante stijl in de Binnestad is het 19-eeuwse classicisme. Daarom wordt een karakteristieke omschrijving gegeven. Als gevolg van het overheersend 19e-eeuwse gevelbeeld komen veel lijstgevels voor. De bebouwing is opgetrokken in baksteen in een steenverband, al dan niet gepleisterd of vertind (en dat weer geschilderd). De gevelindeling bestaat in het algemeen uit drie, soms twee of vier raamtraveeën met verticaal georiënteerde gevelopeningen, die naar boven toe kleiner worden. De kappen zijn meestal gedekt met gebakken pannen. De daken in de oude stad, veelal zadeldaken al dan niet afgeknot en voorzien van eindschilden, zijn stijl met voornamelijk hellingen tussen 45 en 60 graden. De nokrichting staat meestal altijd loodrecht op de straat, bij een gemiddelde voorgevelbreedte van vijf tot zeven meter in de oude stad, tot acht tot tien meter aan de 19e eeuwse singels. Daarnaast komen plaatselijk grotere breedtes of langskappen voor, onder meer door samenvoeging van kavels of bij complexgewijze of bijzondere bebouwing. In de muurstraten (de ring van straten die loopt langs de voormalige stadsmuur) is aan de zijde van de muur vaak ondiepe bebouwing met de nok evenwijdig aan de straat gerealiseerd. De verkaveling is doorgaans bepalend voor het dakenpatroon. Kenmerkend voor de straten waar veel middeleeuwse huizen staan zijn de smalle ruimtes tussen de huizen, druppen genaamd, waarin ooit het regenwater van de daken op de

*Gotisch en Canterhuis, Brugstraat 24 -26
ooit een vergelijkbare gevel*

grond viel. Verschillen in onder meer goot- of lijsthoogten en detaillering van aan elkaar grenzende panden leidt tot een grote mate van individualiteit binnen de algemene bebouwingskarakteristiek.

Cultuurhistorisch waardevol voor het beschermd stadsgezicht

- De voorkomende Rijks- en gemeentelijke monumenten met voor elk pand specifiek geldende kenmerken.
- Een overheersend fijnmazige verkaveling en bebouwing, die refereert aan een kleinschalige particuliere ontwikkelingsgeschiedenis.
- Duurzaam hoogwaardige architectuur die een bewuste relatie aangaat zijn directe omgeving en met de geschiedenis van de plek. De relatie kan conformistisch of contrasterend zijn en is, ongeacht stijl, passend in schaal en duurzame kwaliteit.

De volgende algemene kenmerken komen in grote delen van het plangebied voor. Daar waar deze voorkomen moeten deze als waardevol worden gezien:

- Het karakteristieke dakenlandschap voor zover nog aanwezig.
- Niet beschermde, dikwijls onzichtbare monumentale onderdelen van gebouwen, zoals middeleeuwse bouwmuren en balklagen, zoals deze bij bouwhistorisch onderzoek worden aangetroffen
- Druppen, de smalle ruimte tussen bebouwing voor waterafvoer.

3.4 Groen

De binnenstad heeft de specifieke eigenschappen van de compacte stad in optima forma: een hoge bebouwingsdichtheid en een hoge gebruiksdruk. Het binnenstedelijk landschap is daardoor relatief natuurarm.

Het structuurbepalende groen bestaat hoofdzakelijk uit boombeplantingen langs singels, diepen, pleinen en enkele straten. Door het hoge onderhoudsniveau als gevolg van de gebruiksdruk en de minder gunstige groeiomstandigheden heeft het groen vooral cultuurhistorische waarde op visueel en stedenbouwkundig gebied.

De continuïteit van de bomenreeks aan het Gedempte Zuiderdiep zorgt voor schaal in de dwarsdoorsnede en benadrukt de lengtemaat van deze stedelijke ruimte. Dit laatste geldt ook voor het groen langs de Diepenring en de singels.

De Prinsentuin is met haar royale afmetingen op de schaal van de binnenstad een cultuurhistorisch waardevol, verborgen groen stuk stad. Opvallend is dat van de beide hoofdpleinen de Grote Markt altijd onbeplant is geweest in tegenstelling tot de Vismarkt en het aansluitende A-kerkhof. Ook een waardevol groen deel van de binnenstad vormt de omvangrijke zuidelijke singelstructuur van het plan Brouwer waar de centrale en verbindende groenpartij met bijbehorende bomenreeks de monumentaliteit van deze zuidelijke entree tot de binnenstad onderstreept.

Cultuurhistorisch waardevol voor het beschermd stadsgezicht

- De groeninrichting van de 19e eeuwse singelaanleg waarbij de singels voorzien zijn van een groene middenberm en waarbij de vrijstaande bebouwing aan de zuidkant nadrukkelijk in het groen staat. Het groen van de singels loopt door tot aan het water van het Verbindingskanaal.
- Het onbeplante en beplante karakter van respectievelijk de Grote Markt en de Vismarkt en het aansluitende Akerkhof.
- De boombeplanting langs de Diepenring en het Gedempte Zuiderdiep.
- Individuele groengebieden waar vanuit de historie de aanwezigheid van groen is te verklaren (zoals de groene inrichting van gasthuizen, Prinsentuin, Martinikerkhof, etc.). Zie kaart 3.6 voor een overzicht van deze gebieden.
- De nog niet volgebouwde tuinen bij diverse individuele panden.

Prinsentuin

BIJLAGEN

BIJLAGE A:
BIJLAGE B:
BIJLAGE C:
BIJLAGE D:

**Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur
Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad
Karakteristiek van de ontwikkeling van de stenen huizen in Groningen t/m de 19e eeuw
Bronvermelding**

BIJLAGE A: Nadere beschrijving van de ruimtelijke karakteristiek per onderdeel van de hoofdstructuur

De algemene kenmerken kunnen worden uitgewerkt naar specifieke gebieden. In dit hoofdstuk worden per gebied de specifieke kenmerken en waarden beschreven die de cultuurhistorische kwaliteit van een straat, plein of bouwblok bepalen.

Grote Markt

De Grote Markt, centraal gelegen in de oude stad, wordt qua uitstraling voor een belangrijk deel bepaald door de tijdens de naoorlogse wederopbouwperiode uitgevoerde nieuwbouw. Van de oorspronkelijke kenmerkende smalle doorgangen vanuit de toeleidende straten naar het plein is alleen nog sprake bij de Gelkingestraat in de zuidelijke pleinvand. Rond de Martinitoren zijn de doorgangen zo groot geworden dat er sprake is van onvolledige herbouw. Hierdoor is het plein een belangrijke kwaliteit kwijtgeraakt, namelijk haar beslotenheid. Het is vooral deze zuidwand die door zijn historische beloop, schaal en bebouwingsbeeld een contrast vormt met de noordwand. In 2012 is begonnen met het vernieuwen van de oostwand. Nieuwbouw wordt op de historische rooilijn geplaatst zodat het plein een deel van haar besloten karakter terugkrijgt.

Dominant aan het plein staat het stadhuis uit 1810. De hoofdentree is op het oosten gericht terwijl het middeleeuwse stadhuis, dat aan dit gebouw voorafging, op het noorden was gericht. Dit gebied rondom het stadhuis herbergt van oudsher belangrijke stedelijke functies; naast het stadhuis gaat het om een goudkantoor uit 1635 (voorheen belastingkantoor), een Waag uit 1662 (gesloopt in 1873), een hoofdwachter uit 1509 (verbrand 1945) en een gerichtplaats.

Het plein kent een duidelijke tweedeling door de vier rijstroken brede busbaan van asfalt en beton met hoge stoepanden die in het verlengde van de Kreupelstraat het plein doorsnijdt. Het plein voor het stadhuis is bestraat met granietkeitjes in de vorm van een grote windroos naar het ontwerp van de vroegere gemeentearchitect S.J. Bouma. De overige bestrating is van rode en gele klinkers.

Martinierkhof

In sterk contrast met de open en steenachtige Grote Markt staat het besloten en enigszins afzijdig gelegen Martinierkhof ten noorden van de Martinierkerk. Hier stond tot 1627 de Sint-Walburgkerk, gebouwd in de 12e eeuw als een twintigzijdige centraalbouw. Het bijzondere karakter van deze openbare ruimte wordt niet alleen veroorzaakt door de ligging in de luvte van de kerk, maar ook door de smalle toegangen, de samenhangende, overwegend historische bebouwing en de groene parkachtige inrichting. De in historisch-functionele zin meer bovenstedelijk bestuurlijke aard van dit stadsdeel komt nog steeds tot uiting in de aanwezigheid van zowel het vroeg 20e-eeuwse Provinciehuis als het Prinsenhofcomplex. Dominant is echter de Martinierkerk, een overwelfde kruisbasiliek uit de 13e eeuw van het Westfaalse type, in de 15e eeuw verbouwd tot hallenkerk en voorzien van de huidige toren. Met name aan de noordzijde van het Martinierkhof is de schaal van de begrenzendende bebouwing klein, meer in de richting van de Martinierkerk neemt deze toe: in de westelijke wand bij de daar tot stand gekomen kantoorbebouwing, in de oostelijke wand in de vorm van het provinciehuis en daarbij horende modernere uitbreidingen.

Het kerkgebouw vormt de scheiding tussen het bovengenoemde noordelijke deel van het Martinierkhof en het zuidelijke deel dat een daarvan afwijkende, meer steenachtige karakteristiek vertoont. Dit deel is door de verbreding van de doorgang naar de Sint Jansstraat nog slechts moeizaam als onderdeel van de totale ruimte rondom de kerk herkenbaar en vormt vooral een min of meer doorlopende ruimte in het verlengde van de noordzijde van de Grote Markt. De ietwat teruggelegen situering van de zuidelijke straatwand en de westelijke oriëntatie van de bebouwing op de hoek van de Popkenstraat vormde een afzonderlijke plaats die dit gebied in de historische stadsstructuur inneemt. Ook de gedeeltelijke versmalling van de Sint Jansstraat door de tegen de rijbaan geplaatste arcadegevel van het complex bij het provinciehuis leveren hieraan een bijdrage.

Vismarkt

De Vismarkt ligt ten zuidwesten van de Grote Markt, daarvan gescheiden door een restant van de fijnmazige bebouwingsstructuur rondom de complexe bajonet Herestraat/Boteringestraat. Anders dan de Grote Markt en Martiniekerkhof bezit deze langgerekte ruimte een duidelijke oost-west richting, die zich voortzet in de structuurlijnen van het Akerkhof en de Brugstraat, respectievelijk Schuitenmakersstraat. Opvallend is de westelijke afsluiting van de Vismarkt, gevormd door het forse, neoclassicistische front van de Korenbeurs (1865) waarachter het koor en de toren van de Der Aa-kerk hoog oprijzen. In dit opzicht bestaat er een duidelijk verschil met de afsluitende bebouwing aan de smallere oostzijde van de pleinruimte, die in schaal en karakteristiek overeenkomt met de overige pleinwanden. Hierdoor bestaat evenwicht tussen de oostelijke afsluiting van het plein en de doorgang naar Tussen Beide Markten. De duidelijke langsrichting wordt benadrukt door de geslotenheid van de overige wanden waarin de op de Vismarkt uitmondende noord-zuid straten een ondergeschikte positie innemen.

Een opmerkelijk verschil in functioneel-ruimtelijk opzicht kan worden vastgesteld tussen de beide langsrijden van het plein. Waar in de noordelijke pleinwand de vestiging van een aantal grootwinkelbedrijven op vele plaatsen tot samenvoeging en schaalvergroting heeft geleid, heeft de zuidwand door een diverse en minder intensieve functionele ontwikkeling zijn historische bebouwingskenmerken grotendeels behouden. Gebruik en inrichting van de openbare ruimte sluiten bij dit onderscheid aan: direct langs de noordzijde liggen een brede voetgangerszone en een afzonderlijke rijbaan, terwijl het profiel aan de zuidzijde is opgebouwd uit smallere stoep- en gebruikszones op eenzelfde niveau van de aanwezige boombeplanting die voor beslotenheid zorgt. Met als bindend element het open middenterrein.

Op de overgang van de Vismarkt naar het Akerkhof accentueert het voorgebouw van de Korenbeurs de als enige doorlopende noord-zuidas tussen de Folkingestraat en de Stoeldraaierstraat. Desondanks wordt de lengterichting ruimtelijk voortgezet in het brede noordelijke deel van het Akerkhof dat ook in functie en profiel nauw aansluit op de noordzijde van de Vismarkt. De zuidzijde van het Akerkhof vormt door zijn smalle profiel en sterke scheiding ten opzichte van de Vismarkt een nagenoeg afzonderlijke straatruimte, waarin vooral de zijgevels van kerk en beursgebouw een verwijzing vormen naar de bijzondere structurele opbouw.

De ruggelings geplaatste Der Aa-kerk en Korenbeurs domineren, in onderlinge samenhang de beide zijden van het Akerkhof en vormen een herkenbaar afzonderlijk element in de structuur van de binnenstad. De met bomen beplante open voorruimte ten westen van de A-toren versterkt deze afzonderlijke positie en vormt vrijwel het enige punt waar de noord- en zuidzijde van het Akerkhof nog in directe ruimtelijke relatie tot elkaar staan.

Naar het westen zet het genoemde verschil tussen noord- en zuidzijde in de reeks Vismarkt / Akerkhof zich versterkt voort in de Brugstraat, functioneel en ruimtelijk de hoofdroute aan deze zijde van de binnenstad, respectievelijk de Schuitenmakersstraat die het karakter van een achterstraat heeft. Kenmerkend voor beide straten is echter het gebogen beloop en de sterke versmalling in de richting van de A, waardoor er een duidelijke ruimtelijke scheiding bestaat tussen binnenstedelijke ruimten (Akerkhof, Vismarkt) en de daarbuiten gelegen Diepenring.

Vismarkt

Tussen de markten en het Gedempte Zuiderdiep

In het gebied tussen de marktenreeks en het Gedempte Zuiderdiep is de structuurrichting het sterkst aanwezig in de vorm van een negental, grotendeels op eenzelfde onderlinge afstand van circa 75 meter parallel aan elkaar verlopende straten. De middeleeuwse oorsprong van dit patroon komt tot uiting in het licht golvende beloop en de geleidelijke, geringe vernauwingen en verbredingen in het profiel waardoor een wisselend en ruimtelijk begrensd gebied ontstaat. Daarbij opmerkend dat gezien de profielbreedte van de straten richting de pleinen de bebouwingdruk toeneemt.

Deze relatief ondiepe bouwblokken zijn steeds dwars op de straat verkaveld, welke oriëntatie zich bij de historische hoofdverbindingen Herestraat en Oosterstraat zelfs tot de hoeken van de Markt en het Zuiderdiep voortzet. Bij de overige noord-zuid straten verloopt de smalle doorgang naar de pleinen echter steeds via zijkanalen van de hoekbebouwing. Overigens kwam tot 1945 de Oosterstraat uit op de Poelestraat en de Poelestraat kwam uit op de Grote Markt. De nieuwe oostwand zorgt ervoor dat deze situatie weer terugkeert.

Enigszins afwijkend van deze eenduidige hoofdstructuur zijn de Peperstraat, de Schoolholm en de Munnekeholm. Daarnaast heeft elke straat een aantal specifieke ruimtelijke karakteristieken op grond van de functionele ontwikkeling, de schaal van de bebouwing, het beloop, het dwarsprofiel of de ruimtelijke beëindiging. Sprekende voorbeelden hiervan zijn de 'verwinkeling' van de Herestraat en de Oosterstraat, de visuele beëindigingen van Peperstraat en Schoolholm, de bajonet in de Munnekeholm, de laat 19e eeuwse bedrijfsbebouwing in de Pelsterstraat en de sterke woonfunctie van de Haddingestraat. Ook bijzondere bebouwingselementen zoals het Pepergasthuis en het Pelstergasthuis of de Synagoge aan de Folkingestraat dragen aan deze herkenbaarheid bij. In samenhang met de manifeste structuurrichting zijn de slechts beperkt aanwezige dwarsverbindingen zeer ondergeschikt en bestaan uit enige korte, ten opzichte van elkaar en op de achterkavelgrens verspringende gangen en stegen. Soms strekken deze zich tot slechts de halve bouwblokdiepte uit en eindigen in een half openbare binnenruimte, zoals een aantal stegen ten westen van de Gelkingestraat. De tussen de Oosterstraat en Peperstraat doorlopende Papengang is door de historische bebouwing en detaillering van een bijzondere ruimtelijke kwaliteit.

Anders dan de hiervoor genoemde dwarsstegen ligt een aantal dwarsstraten in de strook direct ten noorden van het Zuiderdiep wel in elkaars verlengde. Hierin is een reeks middeleeuwse muurstraten te herkennen, samenhangend met de begrenzing van de stad – een verruiming daarvan – in de eerste helft van de 15e-eeuw. Ruimtelijk komt dit historische structuurkenmerk tot uiting in rooilijnverspringingen, oriëntatiewisselingen van bebouwing, richtingverdraaiingen en sterke hoogtever-

schillen bij de doorgangen naar het Zuiderdiep. De samenhang van de muurstraten in een aantal reeksen is nog goed afleesbaar en wordt slechts verstoord door het grootschalige winkelgebouw dat de Burchstraat onderbreekt. Het beloop van de muurstraat ten zuiden van de Kleine Peperstraat is reeds bij de aanleg van het Katendiep in de 17e eeuw verdwenen.

Het Gedempte Zuiderdiep is door zijn brede, gebogen beloop nog duidelijk herkenbaar als een doorlopende historische grenslijn in de binnenstadsstructuur. De door de demping van het water ontstane grote profielbreedte wordt door bomenrijen en bestrating opgedeeld in een aantal verschillende gebruiksstroken, waarbij het aanvankelijke karakter van een 'achterafgracht' met onbeduidende bebouwing en vooral tuinen veranderde in een straat met een aaneengesloten bebouwingsbeeld. Door de aanleg van de Stationsstraat in de late 19e eeuw werd het Zuiderdiep belangrijker en vond schaalvergroting in de bebouwing plaats.

In het oostelijke gedeelte bevinden zich enige dominante gebouwen die de hoeken van de straten visueel begrenzen. Naar het westen toe lopen zowel de schaal als de functionele diversiteit van de grotendeels aaneengesloten bebouwing geleidelijk terug. Een doorbreking van de kenmerkende structurele opbouw vormt de vooruitgeschoven positie van Academie Minerva ten opzichte van de overige ruimtebegrenzende straatwand, waardoor de ruimtelijke samenhang met de daarachter gelegen Reitemakersrijge is doorbroken.

Oosterstraat

Ten noorden van de markten

Het gedeelte van de middeleeuwse stad ten noorden van de marktenreeks bezit in beginsel dezelfde noord-zuid gerichte structuur van doorlopende hoofdstraten met ondergeschikte dwarsverbindingen. Het patroon vertoont hier echter een minder grote regelmaat, terwijl de onderlinge afstand tussen de drie hoofdstraten ongeveer het dubbele bedraagt van die aan de zuidzijde. Dit beeld is het duidelijkst aanwezig ter weerszijden van de Oude Boteringestraat, waar door de grotere afstand tot de Oude Ebbingestraat, en respectievelijk Kijk in 't Jatstraat een zelfstandige historische ontwikkeling – met een complexere verkaveling en ontsluiting – van de tussengelegen gebieden tot stand is gekomen. Veelal ligt hieraan de vestiging van een klooster of geestelijke instelling ten grondslag, zoals bij de ontwikkeling van het universiteitscomplex aan de Broerstraat. Kenmerkend is dat dergelijke ontwikkelingen zich vrijwel geheel achter de bebouwing van de hoofdstraten hebben voltrokken, waardoor de geslotenheid van deze straten en de nadrukkelijke noord-zuid structuur bewaard is gebleven. In deze structuur is vooral de Oude Boteringestraat door de vele gave historische binnenstadshuizen van bijzondere waarde voor het stadsgezicht. Aan deze straat en aan de smallere Oude Kijk in 't Jatstraat komen ook enige bijzondere bebouwingselementen voor zoals het oude gerechtsgebouw, de onopvallend terugliggende doopsgezinde Kerk of het Harmoniegebouw dat zich met een eigen voorruimte in de gesloten straatwand voegt. Als zelfstandige stedenbouwkundige ruimte manifesteert zich de Broerstraat met het daaraan gesitueerde Academiegebouw en de Universiteitsbibliotheek ter plaatse van de afgebroken Martinuskerk.

Het patroon van de gesloten straatruimtes is alleen in sterke mate gewijzigd in het zuidelijk deel van de Oude Ebbingestraat waar door de naoorlogse aanleg van het Kwinkenplein en verlegging van de rooilijnen de ruimtelijke beslotenheid bij de doorgang naar de Grote Markt grotendeels is verdwenen. Afwijkend van de kenmerken van de historische stadsstructuur is ook de Kreupelstraat, een naoorlogse doorbraak vanaf de noordoostzijde van de Grote Markt, waardoor de afzijdige ligging van het Martinikerkhof is verzwakt en enige onduidelijk gestructureerde straatruimtes zijn ontstaan.

Vismarkt

Het noordelijk deel ten westen van de Oude Kijk in 't Jatstraat / Stoeldraaierstraat

Dit deel van de binnenstad kenmerkt zich door de afwezigheid van een sterk overheersende structuurrichting. De verkaveling en wisselende bouwblokomvang met name in de Grote en Kleine Kromme Elleboog laten dat zien. Dit zijn korte geknikte straatjes met een meebuigende verkavelingsrichting, waarbij de knikpunten een afgeleide lijken te zijn van de diepte van de kavels aan de hoofdstraten. De beide ellebogen omsluiten namelijk het oorspronkelijke erf van het 13e-eeuwse Hinckaertshuis (Oude Kijk in 't Jatstraat 6). De schaal van de bebouwing aan deze straatjes en aan de oost-west lopende Visserstraat is over het algemeen klein.

Een afzonderlijke plaats neemt De Laan in, een wellicht pre stedelijke verbinding waarvan het slingerende beloop de A volgt. Door de diep doorlopende verkaveling vanuit het Hoge der A heeft deze straat het karakter van een achterstraat gekregen.

Langs de noordelijke rand van de oude stad, vrijwel direct achter de bebouwing van de Diepenring, bevindt zich de duidelijke herkenbare doorlopende reeks van straten waarvan de ligging gerelateerd is aan de middeleeuwse stadsmuur. De nabijheid van de Noorderhaven, via een groot aantal korte doorsteken of driften bereikbaar, is er de oorzaak van dat deze strook vele pakhuizen en bedrijfsgebouwen telt. De aanwezige hoogteverschillen zowel in de lengterichting van de stratenreeks als dwars daarop, verwijzen naar het natuurlijk reliëf van de zandrug waarop de stad is ontstaan.

Oostelijk van de Ebbingestraat zet deze muurstratenreeks zich voort waarbij de afstand tot de Diepenring aanmerkelijk toeneemt als gevolg van een wijziging in het grachtenstelsel aan het begin van de 17e eeuw. Voorbij de onderbreking ter plaatse van de Prinsentuin, waar de structuurlijn nog in het beloop van de bebouwing herkenbaar is, zet de stratenreeks zich direct langs de buitenzijde van het Martiniekerhof voort. De aansluiting op de muurstraten in de zuidelijke binnenstad vindt plaats bij de kruising met de Poelestraat, waar enige sprongsgewijze veranderingen in de straatbreedte de ligging van de oude stadsbegrenzing markeren.

De Diepen

De rondom de middeleeuwse stad gelegen Diepenring vormt samen met Het Verbindingskanaal, ondanks de demping van het zuidelijk gedeelte van Reitemakersrijke tot Kattendiep, een nog steeds herkenbare ruimtelijke en structurele begrenzing van het oudste stadsgedeelte. Hieraan dragen niet alleen de verschillen in historisch-ruimtelijke opbouw in de gebieden ter weerszijden van deze voormalige stadsgracht bij, maar vooral ook de zelfstandige plaats die deze Diepenring in de binnenstadsstructuur inneemt. Dit komt onder meer tot uiting in de wijze waarop de routes vanuit de oude stad aansluiten op de straten daarbuiten. Doordat deze verbindingen nooit exact in elkaars verlengde liggen wordt de Diepenring als begrenzendende ruimte vanaf beide zijden visueel benadrukt.

Over vrijwel zijn gehele lengte wordt de Diepenring door een aaneengesloten tweezijdige bebouwing begrensd waarin de niet aan een brug gekoppelde dwarsstraten een onopvallende plaats innemen. De aansluitingen van de historische hoofdstraten manifesteren zich daarentegen vaak duidelijk aan de zijde van de Diepenring door een afwijkende perceelsbreedte, bebouwingsmaat of oriëntatie.

De A, die het historisch ruimtelijk meest hoogwaardige deel van de Diepenring vormt, kenmerkt zich door een duidelijke begrenzing van de ruimte. In het gedeelte ten noorden van de A-brug wordt dit veroorzaakt door de sterke kromming die verwijst naar het natuurlijke beloop van de rivier. Aan het zuidelijker gelegen Kleine der A is deze beslotenheid vooral een gevolg van insnoering door direct aan het water gelegen bebouwing. Daarnaast onderscheidt het gedeelte ten zuiden van de A-brug zich door de kleinere bebouwingsschaal en de geringe gebruiksintensiteit die samenhangt met de ligging buiten de hoofdassen vanuit het stadscentrum. In de bocht van de A is het vooral de bebouwing van het Hoge der A die de historische ruimtekarakteristiek bepaalt. De hoge pakhuizen en voornamelijk woonhuizen waaruit deze wand bestaat weerspiegelen de functionele ontwikkeling van dit gebied als oude haven van de stad.

De westelijk gelegen Sledemennersbuurt kent een structuur van gebogen binnenstraten en ondiepe smal uitlopende bebouwingsschillen bestaande uit deels oude kleinschalige en deels recentere woningbouw. Deze structuur wordt doorsneden door de A-straat en de Verlengde Visserstraat, waarin sterke verbredingen van het straatprofiel de begrenzing van de oude stad markeren.

De havenfunctie van de Noorderhaven, het gedeelte ten westen van de Kijk in 't Jatbrug, blijkt uit de grote breedte van het water, ruimtelijk versterkt door de relatief smalle kadezones ter weerszijden. De begrenzendende bebouwingswanden bestaan uit een vrijwel aaneengesloten reeks van pakhuizen, handels- en bedrijfspannen uit diverse tijdsperiodes gemengd met enige woonbebouwing. In oostelijke

richting neemt de woonfunctie toe: voorbij de Kijk in 't Jatbrug is het handels- en bedrijfsaspect vrijwel geheel uit de bebouwing verdwenen. Het water versmalt zich hier, de kaden worden breder terwijl de doorsnijding van de noordelijke uitloper van de Hondsrug zich uit in de toenemende hoogte van de kademuren en de aanwezigheid van afzonderlijke onderkaden. Deze eigen karakteristiek sluit aan op de voornamelijk woonfunctie die zich vanaf de 17e eeuw aan de noordzijde, rondom de Ossenmarkt, heeft ontwikkeld.

Ten zuiden van de aansluiting op het Boterdiep, neemt de profielbreedte van de Diepenring sterk af. In samenhang met het gebogen verloop kenmerkt het aansluitende gedeelte, de Turfsingel, zich door een meer begrensde ruimtevorming. De breedteopbouw blijft daarbij vrijwel constant terwijl de begrenzendende bebouwing het algemene beeld vertoont van overwegend woonpanden in afwisselende schaal en ouderdom.

Meer zuidelijk is ondanks een plaatselijke verbreding van de kade ten behoeve van het verkeer en de demping van het water, de aansluiting van het Kattendiep op het Schuitendiep herkenbaar gebleven in de grote ruimtemaat. Een kenmerkend aspect van het Gedempte Kattendiep vormt het achterkantenkarakter van de zuidelijke bebouwingswand die samenhangt met de ligging ten opzichte van de Steenstilstraat, de historische uitvalsroute aan deze zijde van de oude stad.

Tussen de singelgordel en het Gedempte Zuiderdiep

Dit gebied is een 15e-eeuwse stadsuitleg, een enigszins diffuse zone met een grotendeels historisch patroon van binnenstraten en overwegend dichte, gemengde woon- en bedrijfsbebouwing. Hieronder neemt het Sint Anthony Gasthuis op de hoek van de Rademarkt en de Herebinnensingel een bijzondere plaats in. Op verschillende plaatsen in dit gebied zijn nieuwbouwprojecten gerealiseerd wat veelal met behoud en versterking van de bestaande structuur en soms ook met het tegendeel daarvan gepaard is gegaan. Exponent van dit laatste is ondermeer het in de jaren '80 gebouwde hoofdbureau van politie aan de Rademarkt dat - gebouwd op een omvangrijk kaalslaggebied - nauwelijks aansluit op zijn omgeving.

De verbindingen tussen het Zuiderdiep en de singels worden gevormd door een aantal doorsnijdingen van het tussengelegen gebied. Hiervan sluiten de Verlengde Oosterstraat en de Herestraat aan op het patroon van de oude stad; de jongere Stationsstraat eindigt op het Zuiderdiep. In alle gevallen zijn de overgangen vanuit het oudere stadsgedeelte herkenbaar in verbredingen of versmallingen van het straatprofiel. Bij het Hereplein deels en het Emmaplein nog volledig aanwezig, vindt een nadere verbijzondering van de pleinvorming plaats door vier, op de diagonale assen geplaatste vrijstaande bouwblokken, waardoor de kruising met de singelgordel nog eens extra wordt benadrukt.

Begin jaren negentig zorgde een miljoenenschenking van de Gasunie ervoor dat er een nieuw en bijzonder opvallend Groninger museum gebouwd zou worden in de zwaaihoek in het verbindingskanaal grenzend aan de singels. Het architectenteam – onder leiding van ontwerper Mendini – was gebonden aan een aantal eisen van de gemeente. Er moest een directe fiets- en voetgangersbrug (De Werkmanbrug) tussen het station en binnenstad opgenomen worden in het ontwerp, de scheepvaart moest door kunnen gaan, en men moest vanaf de ene oever de andere oever kunnen blijven zien. De Werkmanbrug heeft ervoor gezorgd dat de route vanaf het station naar het centrum met name over de aangrenzende Ubbo Emmiusstraat en Folklingestraat van een nieuwe dynamiek is voorzien.

Gedempte Zuiderdiep

BIJLAGE B: Cultuurhistorische karakteristiek van de straten in het plangebied Bestemmingsplan Binnenstad

In deze bijlage wordt van alle straten binnen het plangebied een schets gegeven van de cultuurhistorische karakteristiek. Het gaat daarbij om zowel de perceelsstructuur als de daarop aanwezige bebouwing; beide zijn voor een belangrijk deel nog middeleeuws. Hier geldt dat de eeuwenlange ontwikkeling van de stad veelal plaatsvond met behoud van zowel de oude perceelsstructuur als belangrijke delen van de middeleeuwse bebouwing. Omdat de voorgevels herhaaldelijk werden gemoderniseerd en verbouwd valt de hoge ouderdom van de huizen (dragende zijmuren, balklagen, kapconstructies en dergelijke) vaak niet direct op. De historische gelaagdheid van de bebouwing in de binnenstad beslaat een periode van ruim zeven eeuwen en in de ondergrond zitten nog eens zeven eeuwen. Dit is een belangrijke kwaliteit, niet alleen voor de bewoners en bezoekers van de stad, maar het is tevens een archief in steen en hout dat een belangrijke informatiebron vormt voor de geschiedschrijving van Groningen.

Per straat wordt aangegeven in hoeverre de oude perceelsstructuur bewaard is gebleven. Daarvoor is de huidige situatie vergeleken met de weergave op de oudste kadasterkaart uit omstreeks 1830. In 1830 was de middeleeuwse perceelsstructuur, waarvan de essentie teruggaat tot in de 11e eeuw, nog vrijwel gaaf aanwezig, samen met de uitbreidingen van de middeleeuwse stad in vooral de eerste helft van de 17e eeuw. Grote wijzigingen vonden pas plaats in de late 19e en in de 20e eeuw.

De ouderdom van de bebouwing wordt beschreven aan de hand van de door bouwhistorisch onderzoek bekende cascodateringen. De veelal later verbouwde voorgevels en geheel nieuw gebouwde panden zijn onderzocht aan de hand van architectuurhistorisch onderzoek. Het beeld van de belangrijkste straten in het centrum wordt in hoge mate bepaald door de groei en welvaart van de stad in vooral de 19de eeuw en het begin van de 20ste eeuw. Groningen ontwikkelde zich in deze periode tot derde handelsstad van Nederland. Voornamelijk woonstraten als Herestraat en Oosterstraat veranderden geleidelijk aan in echte winkelstraten. Voor noodzakelijke uitbreiding of vergroting werden de bestaande oudere panden verbouwd en veelal opgehoogd met een mezzanino (een halve verdieping). Veel oude gevels (bijvoorbeeld met een driehoekige top) werden in dat geval gesloopt/gemoderniseerd en voorzien van een over de hele breedte doorgaande kroonlijst, de zogenaamde lijstgevel. Het aanbrengen van dit soort gevels was daar-

naast ook een goedkope oplossing ter vervanging van de dikwijls bouwvalige geveltop. Ook typerend voor de 19e eeuw zijn de neostijlen die hun intrede doen en de komst van bijzondere gebouwentypen zoals warenhuizen, pakhuizen, bankgebouwen, kantoren en winkels. De toepassing van nieuwe bouwmaterialen als ijzer, staal en beton en moderne constructiemethoden boden ongekeerde ruimtelijke mogelijkheden. De winkels werden vaak in bestaande oudere panden ondergebracht en voorzien van een eigentijdse winkelpui. In de jaren '20 en '30 van de 20ste eeuw trad schaalvergroting op in de vorm van nieuw gebouwde winkelmagazijnen en warenhuizen. In een aantal woonstraten verschenen hier en daar woningcomplexen na snering van bestaande, oudere bebouwing. Ondanks de typisch 19e-eeuwse ingrepen die het beeld in veel straten bepalen, blijkt in Groningen bij een fors aantal panden het middeleeuwse casco of delen daarvan behouden te zijn, als gevolg van het karakteristieke, pandsgewijze vernieuwingsproces.

Berekening gemiddelde bouwhoogte:

De gemiddelde bouwhoogte wordt per straat weergegeven om een vergelijking in bouwhoogte tussen gebieden mogelijk te maken. Het betreft hier de gemiddelde bouwhoogte van de bestaande bebouwing. De gemiddelde bouwhoogte van de straten of bij lange straten (zoals het Gedempte Zuiderdiep) delen daarvan is berekend door het aantal bouwlagen van de panden aan een straat op te tellen en die door het aantal panden te delen. De kappen, met tenminste 2 hellende vlakken, zijn niet als aparte bouwlaag meegerekend, de souterrains wel. Panden met een zogenaamde mezzanino (een halve verdieping) zijn ook als een halve bouwlaag gerekend. Zo is een globaal gemiddelde weergegeven.

De straten staan op alfabetische volgorde

Achter de Muur

Deze straat komt uit op een pleintje naast het Casino met aan de zuidkant het middeleeuwse Pepergasthuis. Dit is de enige plaats in de stad waar vanaf de straat een restant van de middeleeuwse stadsmuur is te zien. De oostwand van de straat wordt gevormd door een groot appartementencomplex uit de jaren '80 van de 20e eeuw dat de stadsmuur met de daar tegenaan gebouwde huizen vervangt.

De westkant bestaat vooraan uit de zijkant van het hoekpand met de Poelestraat, daarachter diverse 19e-eeuwse pakhuizen die van oorsprong behoren bij bebouwing aan de Peperstraat. Hier is de oude perceelsstructuur goed bewaard gebleven.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,3 (oostzijde)
3,7 (westzijde)

Akerkhof noordzijde

De oude perceelsstructuur is grotendeels in tact gebleven. Veel panden dateren uit de 14e t/m de 16e eeuw en diverse daarvan zijn al vanaf de 16e eeuw ver naar achteren uitgebreid met een aantal achterhuizen. De straatwand kent een gevarieerd gevelbeeld met lijstgevels, afgewisseld met topgevels. Afwijkend qua vorm, massa en hoogte in dit regelmatige patroon is een voormalig modemagazijn tegenover de Der Aa-kerk uit circa 1965 van de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6

Akerkhof westzijde

Hoewel de perceelsstructuur goed bewaard is gebleven dateert de bebouwing uit het eind van de 19e eeuw en vooral het begin van de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7

Akerkhof zuidzijde

De oude bebouwingsstructuur is voor een belangrijk deel bewaard gebleven. De bebouwing is zeer divers qua ouderdom, uiteenlopend van de 14e eeuw t/m de eerste helft van de 20e eeuw. Een relatief groot deel daarvan is 19e en 20e-eeuws waaronder een voormalig kloostergebouw op de hoek met de Schoolholm.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (tussen Munnekeholm en Schoolholm)
2,7 (tussen Schoolholm en Folkingestraat)

Akerkstraat

De oude perceelsstructuur van deze geknikte straat is gedeeltelijk behouden gebleven. In het midden aan de oostkant is een gedeelte opgeruimd en is de rooilijn teruggelegd met daaraan bebouwing uit de jaren '30 van de 20e eeuw. Het eerste gedeelte van de straat is duidelijk ondergeschikt aan het Akerkhof. Hier staan de achterhuizen van de voorhuizen op de straathoeken. Aan de westkant staat het Armhuiszittend convent. Dit in aanleg 17e-eeuwse gebouw staat met een langgerekte eind 19e-eeuwse, eenlaagse vleugel aan de straat. De overige bebouwing dateert uit de 19e en 20e eeuw met daartussen nog een huis uit de 17e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (oostzijde)
1,7 (westzijde)

Apoortenmolendrift

In dit korte straatje is aan de zuidkant de oude perceelsstructuur behouden gebleven. Opvallend is de hoog gelegen voortuin op de zuidoosthoek met de Westerhavenstraat die een restant is van de 15e-eeuwse vestingwerken nabij een vroegere molen die op de dwinger van de stadswal stond. De beide rooilijnen maken een sprong, waarbij die niet precies, maar ongeveer overeen komt met de situatie op de oudste kadasterkaart. Aan de zuidkant hebben enkele huizen een 17e/18e-eeuwse kern.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (noordzijde)
2,0 (zuidzijde)

Astraat

Deze straat bestaat uit een smal en een breed gedeelte. Het smalle – oostelijke - deel ligt binnen de voormalige 17e-eeuwse omwalling en hier is de oude perceelsstructuur goed bewaard gebleven. Hier stond tot de sloop in 1828 de middeleeuwse binnen Apoort waarvan restanten in de bebouwing bewaard zijn gebleven. De geknikte zuidelijke rooilijn herinnert nog aan de poort. Een deel van de bebouwing heeft een kern uit (tenminste) de 17e eeuw. Het bredere – westelijke – deel van de straat is aangelegd in de jaren 70/80 van de 19e eeuw na de slechting van de vestingwallen en heeft een overwegend laat 19e eeuws bebouwingsbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (noordzijde)
2,4 (zuidzijde)

Barakken

Zie Coehoornsingel

Broerstraat

Aan de zuidkant is de oude rooilijn nog min of meer in tact, aan de noordkant is de rooilijn in de 19e eeuw flink teruggelegd waardoor een plein is ontstaan (Academieplein). Aan de noordzijde zijn in de 19e eeuw eveneens de straat-hoeken (Oude Kijk in 't Jatstraat en Oude Boteringestraat) teruggerooid. Van de oude perceelsstructuur is niets meer over. De straat wordt nu gedomineerd door het monumentale front met toren van het Academiegebouw uit 1906. Aan de overkant is de nieuwbouw van de beide bibliotheken (openbaar en universitair) gezichtsbepalend, op de plek waar de 19e-eeuwse Broerkerk heeft gestaan.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
4,0 (zuidzijde)

Brugstraat

Deze straat begint breed aan de kant van het Akerkhof en versmalt zich richting de Abrug. In de noordelijke gevelwand staan diverse forse huizen uit vermoedelijk de 14e eeuw met daartussen huizen uit de 15e en 16e eeuw. In de zeven panden lange winkelgalerij uit 1904/1909 is een duidelijk geleiding aangebracht die past in het ritme van de straatwand. Het forse en monumentale woonwinkelpand Brugstraat 7 staat op twee grote percelen.

Aan de zuidkant is de oude perceelsstructuur nagenoeg gaaf bewaard gebleven. Hierop staat een rij forse 14e-eeuwse panden en verder bebouwing uit de 16e eeuw en later. Bijzonder gelegen is het vrijstaande blokvormige gebouw nabij de Abrug. Aan de noordzijde heeft een soortgelijk gebouw gestaan maar dit is in de 18e eeuw gesloopt. Vrijwel alle monumentale panden hebben een kap met de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (zuidzijde)
2,7 (noordzijde)

Bruine Ruitersstraat

Zie Kleine Pelsterstraat

Burchtstraat

Een straat 'Achter de Muur' die oorspronkelijk van de Oosterstraat naar de Herestraat doorliep, maar door de nieuwbouw van een warenhuis in 1970 van de Herestraat is afgesneden. Het gedeelte ten westen van de Gelkingestraat is hierdoor verworpen tot een onaanzienlijk pleintje met diverse blinde gevels. Het deel ten oosten van de Gelkingestraat heeft aan de zuidkant aaneengesloten oude bebouwing die voor een deel tegen de middeleeuwse stadsmuur is aangebouwd. Hier is de oude perceelsstructuur goed behouden gebleven. Aan de noordkant staan enkele 16e/17e-eeuwse huizen (waaronder een pakhuis) die onderling door in de rooilijn gemetselde tuinmuren zijn verbonden. Afwisseling tussen bebouwde en onbebouwde percelen.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (noordzijde)
2,2 (zuidzijde)

Butjesstraat, Kleine Butjesstraat, Pausgang, 't Klooster, Rode Weeshuisstraat en Stalstraat

Deze straten ontsluiten het gebied tussen de Oude Boteringestraat, de Oude Ebbingestraat, de Grote Markt en de Hardewikerstraat. In het noord-zuid georiënteerde middengebied tussen de achterkanten van de verkaveling aan de Oude Boteringestraat en Oude Ebbingestraat is met uitzondering van het Rode Weeshuiscomplex niets van de oude verkavelingsstructuur en bebouwing bewaard gebleven. Bovendien zijn veel rooilijnen verlegd om de straatjes breder te maken. Het Rode Weeshuis was in de middeleeuwen een klooster, het Olde Convent. Bij de bewaard gebleven bebouwing hoort ook een rij voor het complex gebouwde huizen aan de Rode Weeshuisstraat. In het middengebied staat onder andere een groot appartementencomplex uit de jaren '80 van de 20e eeuw waar voorheen een R.K. weeshuis (Mariapension) had gestaan, een schoolgebouw en een paar 19e-eeuwse pakhuizen.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (binnengebied)
2,5 (randen)
2,1 (Rode Weeshuisstraat noordzijde)
3,5 (Rode Weeshuisstraat zuidzijde)

Carolieweg

De oude perceelsstructuur is, met uitzondering van het gedeelte aan de noordkant hoek Herestraat, goed bewaard gebleven. Deze straat bezit een gevarieerd bebouwingsbeeld met enkele huizen uit de 15e t/m de 17e eeuw en relatief veel 19e-eeuwse bebouwing. Aan de kant van de Herestraat domineert het 20e-eeuwse warenhuis van de HEMA uit de jaren '60 met gesloten zijgevel aan de Carolieweg en afwijkend qua materiaalgebruik.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (noordzijde)
2,6 (zuidzijde)

Coehoorsingel, Radebinnensingel, Kleine Molenstraat, Trompstraat, 1e Drift Gedempte Zuiderdiep, 2e Drift Gedempte Zuiderdiep, Barakken, Raamstraat, Phebenstraat, Ruitersstraat, Ubbo Emmiusstraat, Driemolendrift, Jonkerstraat, Zuiderkuipen, Ganzevoortsingel, Museumstraat, Prinsenstraat

Deze straten liggen in het gebied Tussen het Gedempte Zuiderdiep/Gedempte Kattendiep en het Verbindingskanaal en dit is weer onder te verdelen in twee gebieden: aan de noordkant het langwerpige, in de 15e eeuw bij de stad gevoegde gebied tussen het Zuiderdiep/ Kattendiep en de binnensingelstraten en aan de zuidkant het eveneens langwerpige gebied ter plaatse van de vroegere vestingwerken waarop hoofdzakelijk laat 19e-eeuwse bebouwing staat volgens het stedenbouwkundige plan van B. Brouwer.

In het 15e-eeuwse gebied resteert, met uitzondering van het gebied rond de Steentilstraat en de Herestraat, weinig meer van de oude perceelsstructuur, slechts enkele huizen zijn ouder dan 1850. Daarom worden alleen die straten apart genoemd waaraan een substantieel deel van de oude bebouwing bewaard is gebleven en de singels vanwege hun bijzondere en monumentale aanleg. De overige bouwblokken zijn bebouwd met veelal eenvoudige 19e-eeuwse huizen, afgewisseld met een politiebureau en grootschalige stadsvernieuwing uit de naoorlogse periode.

Op diverse plaatsen zijn na 1830 de rooilijnen gewijzigd. In de late 19e eeuw gebeurde dat voor de bouw van het (oude) Groninger Museum en de aanleg van de Stationsstraat. In de tweede helft van de 20e eeuw gebeurde dat voor de bouw van het grote politiebureau (waarvoor drie bouwblokken werden gesloopt), Academie Minerva en voor grootschalige stadsvernieuwing. In één geval werd een compleet bouwblok vervangen. Opvallend daarbij is dat het stratenpatroon werd gewijzigd (verlegging van de Herenpoortenmolendrift en het doortrekken van de Kleine Raamstraat).

Gemiddelde bouwhoogte: 2.2 (Coehoorsingel noordzijde tussen Stationstraat - Ubbo Emmiusstraat)

3,0 (Coehoorsingel noordzijde tussen Ubbo Emmiusstraat - Herestraat)
2,1 (Coehoorsingel zuidzijde tussen Stationstraat - Ubbo Emmiusstraat)
1,9 (Coehoorsingel zuidzijde tussen Ubbo Emmiusstraat - Herestraat)
2,3 (Driemolendrift oostzijde)
3,0 (Driemolendrift westzijde)
2,1 (Ganzevoortsingel noordzijde)
2,1 (Ganzevoortsingel zuidzijde)
2,0 (Museumstraat)
3,5 (Prinsenstraat noordzijde)
2,7 (Prinsenstraat zuidzijde)
2,5 (Raamstraat noordzijde)
3,4 (Raamstraat zuidzijde)
2,5 (Ubbo Emmiusstraat westzijde)
2,2 (Ubbo Emmiusstraat oostzijde)
2,0 (Zuiderkuipen oostzijde)
3,2 (Zuiderkuipen westzijde)
2,2 (Stationsstraat oostzijde)
2,1 (Stationsstraat westzijde)

De Laan

Van de oorspronkelijke bebouwing en perceelsstructuur resteert alleen aan de uiteinden van de straat nog iets, voor het overige is alles gesloopt in de periode 1980-1985. Prominent in de oostelijke gevelwand is het zeer forse faculteitsgebouw uit het einde van de jaren 80 van de 20e eeuw dat in maat en schaal geen aansluiting heeft met de omgeving; bovendien staat het niet in maar verspringend achter de oude rooilijn.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (westzijde)
2,6 (oostzijde)

Driemolendrift

Zie Coehoorsingel

Eerste Drift Gedempte Zuiderdiep

Zie Coehoorsingel

Folkingedwardsstraat

Alle bebouwing is bij stadsvernieuwing in de 20e eeuw in fasen geheel vernieuwd waarbij de oude perceelsstructuur grotendeels is verdwenen. De zuidzijde van de straat wordt grotendeels uit het complex van de voormalige jeugdsynagoge uit 1940.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (zuidzijde)
3,0 (noordzijde)

Folkingestraat

Deze straat liep tot het begin van de 17e eeuw dood op de stadsmuur en is daarna doorgetrokken naar het Zuiderdiep. De oude perceelsstructuur is grotendeels bewaard gebleven waarbij opvalt dat de percelen vrij smal zijn. Een belangrijk deel van de bebouwing dateert uit de 16e en 17e eeuw en was veelal eenlaags. In de 19e eeuw zijn bijna al deze huizen met een verdieping verhoogd en zijn enkele grotere panden gebouwd. Opvallend is de situering van de Synagoge in het zuidelijke deel van de straat. In de jaren '80/90 van de 20e eeuw zijn op diverse plekken in de straat enkele nieuwbouwcomplexen gerealiseerd, waarbij de schaal van de straat gerespecteerd is.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (oostzijde)
2,4 (westzijde)

Ganzevoortsingel

Zie Coehoornsingel

Gedempte Kattendiep noordzijde

In het midden is een hoek zichtbaar van de 17e-eeuwse uitbreiding van het Pepergasthuis. Ter weerszijden hiervan staan diverse grootschalige naoorlogse gebouwen/complexen uit de tweede helft van de 20ste eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Gedempte Kattendiep zuidzijde

Zie Steentilstraat

Gedempte Zuiderdiep

Deze in het begin van de 17e eeuw gegraven en in 1880 gedempte stadgracht kent een zeer gevarieerd bebouwingsbeeld. Tot aan de demping was het een onaanzienlijke gracht met bescheiden bebouwing en tuinen. In de late 19e eeuw en in de 20e eeuw ontstond aaneengesloten gevarieerde bebouwing van een forsere maat. Verspreid in de bebouwing komt een klein aantal 17e-eeuwse huizen voor waaronder enkele pakhuizen. De straat kent een gevarieerd gevelbeeld uit eind 19e eeuw/ vroeg 20e eeuw en Interbellum. In het zuidoostelijke gedeelte verzezen enkele grootschalige nieuwbouwprojecten, waaronder een bioscoop en kantoren met winkels.

Door de nieuwbouw van Academie Minerva in 1984 aan de westkant half op het Zuiderdiep, ontstond hier een duidelijke beëindiging en een gedeeltelijke versmalling van het Gedempte Zuiderdiep.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (tussen Munnekeholm en Schoolholm)
2,6 (tussen Schoolholm en Folkingestraat)
2,5 (tussen Folkingestraat en Haddingestraat)
2,8 (tussen Haddingestraat en Pelsterstraat)
2,7 (tussen Pelsterstraat en Herestraat)
3,2 (tussen Herestraat en Gelkingestraat)
2,6 (tussen Gelkingestraat en Oosterstraat)

2,1 (tussen Kruithuisgang en Stationsstraat)
2,3 (tussen Stationsstraat en Driemolendrift)
2,5 (tussen Driemolendrift en U. Emmiusstraat)
2,7 (tussen U. Emmiusstraat en Raamstraat)
2,3 (tussen Raamstraat en Kleine Raamstraat)
2,8 (tussen Kleine Raamstraat en Herestraat)
2,7 (tussen Herestraat en 1ste Drift)
5,5 (tussen 1ste en 2de Drift)
3,0 (tussen Herestraat en Rademarkt)

Grote Markt, eind 19e eeuw

Gelkingestraat

Een belangrijk deel van de oude perceelsstructuur is behouden gebleven. Deze straat kent een gevarieerd bebouwingsbeeld. In de straat staat een behoorlijk aantal middeleeuwse/17e-eeuwse huizen waaronder twee zeldzame en forse eenlaagse dubbelpanden uit de 15e eeuw. In het midden van de straat staat een betrekkelijk klein 14e-eeuws dwarshuis met resten van een 13e-eeuwse voorganger. De meeste kappen hebben de nok haaks op de straat. In de westelijke gevelwand op de hoek met de Hoogstraat staat op de plaats van de vroegere Paterskerk een fors perceeloverschrijdend gebouw uit de jaren '70/80 van de 20e eeuw, dat zich niet voegt in de historische rooilijn.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,4 (oostzijde)
3,2 (west; van Grote Markt tot Hoogstraat)
2,7 (west; van Hoogstraat tot Ged. Zuiderdiep)

Grote Kromme Elleboog

De oude perceelsstructuur is redelijk bewaard gebleven, enkele percelen zijn samengevoegd. Diverse huizen hebben een oude (veelal eenlaagse) kern uit de 16e en 17e eeuw, wellicht ook uit de 15e eeuw. Variatie in kapvormen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Grote Markt noord- en oostzijde

Bij de nieuwbouw van deze pleinwanden na de Tweede Wereldoorlog is de oostwand ongeveer 15 meter teruggelegd.

De pleintoegangen rond de Martinitoren, vanuit de Oosterstraat en de Oude Ebbingestraat zijn toen aanzienlijk breder geworden. Er is grotendeels een nieuwe perceelsstructuur ontworpen, alleen tussen de Oude Boteringestraat en de Oude Ebbingestraat komt het middengedeelte min of meer overeen met de vooroorlogse situatie; de overige percelen zijn samengevoegd. In 2012 is de oostwand deels gesloopt om plaats te maken voor een nieuwe gevelwand die ongeveer op de oude historische rooilijn komt te staan en een nieuwe perceelsindeling krijgt.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,3 (tussen Oude Boteringestraat / Oude Ebbingestraat)
4,7 (tussen Oude Ebbingestraat / Kreupelstraat)

Grote Markt zuidzijde

Aan deze zijde van de markt is de oude perceelsstructuur redelijk gaaf bewaard gebleven. Hier staat hoofdzakelijk middeleeuwse bebouwing, waaronder een aantal forse en voorname 13e-eeuwse huizen. Het merendeel van de overige panden dateert uit de 15e t/m de 17e eeuw en heeft een kap met de nok haaks op de straat. Enkele panden hebben nog de historische stoppen met bordes-trappen.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Guldenstraat

De oude perceelsstructuur is gedeeltelijk in tact gebleven. De bebouwing aan de kant van de Vismarkt is grotendeels laat middeleeuws. Ten noorden hiervan is de bebouwing vernieuwd na de Tweede Wereldoorlog. Alleen het jaren '30 pand op de hoek met de Zwanestraat kon na de oorlog worden hersteld.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Haddingedwarsstraat

Zie Pelsterdwarsstraat

Hardewikerstraat

Dit was oorspronkelijk een straat achter de muur. Van de middeleeuwse stadsmuur aan de noordkant van de straat zijn in de bebouwing delen bewaard gebleven, inclusief een verdedigingstoren. Veel huizen aan deze kant van de straat dateren uit de 16e en 17e eeuw, onderbroken door een fors 19e-eeuws pakhuiscomplex aan het begin van de straat waarin eveneens delen van de stadsmuur zijn bewaard. De zuidkant van de straat heeft een totaal ander karakter, van de oude verkavelingsstructuur resteert bijna niets meer. Hier staan grote appartementencomplexen uit de jaren '70 en '80 van de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (zuidzijde)
2,1 (noordzijde)

Heresingel

Zie Praediniussingel

Herestraat tot aan het Gedempte Zuiderdiep

Dit is de zuidelijke helft van de belangrijkste noord-zuidroute door de middeleeuwse stad. Door vestiging van een aantal grootwinkelbedrijven en optredende schaalvergroting in de 20ste eeuw zijn diverse perceelsoverschrijdende gebouwen tot stand gekomen waardoor op deze plekken van de oude bebouwing niets meer resteert. Voor het overige is de middeleeuwse perceelsstructuur redelijk goed bewaard gebleven. Verspreid in de bebouwing komt een aantal 13e-eeuwse huizen afgewisseld met panden uit de daaropvolgende eeuwen. Veel huizen in deze straat zijn onderkelderd. De straat kent boven de vaak moderne winkelpuien een gevarieerd bebouwingsbeeld met 19e-eeuwse en vroeg 20ste-eeuwse gevels. Ter plaatse van de verbreding van de straat in het zuidelijke gedeelte voornamelijk schaalvergroting in de vorm van naoorlogse bebouwing uit de jaren '60 van de 20e eeuw (westkant). Dit is het gevolg van een forse brand in 1965 waardoor een fors deel van dit bouwblok verloren ging. Vermeldenswaard is het forse en monumentale gebouw van De Faun uit 1935 dat aan de Herestraatzijde is voorzien van een (nu deels ingevulde) winkelgalerij.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,9 (oostzijde)
3,1 (westzijde)

Hoge der A

Herestraat tussen het Gedempte Zuiderdiep en het Hereplein

De oude perceelsstructuur is hier redelijk goed bewaard gebleven, toch zijn alleen aan de noordkant diverse huizen uit de 17e eeuw aangetroffen. Het zuidelijke deel ten zuiden van de Raamstraat is herbouwd als gevolg van oorlogsschade. Ook de vrijstaande villabebouwing op de noordoostelijke hoek van het Hereplein is verwoest; na de oorlog is de plek ingevuld met een modern flatgebouw en een monumentale bioscoop.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (westzijde)
2,8 (oostzijde)

Hoekstraat

Zie Muurstraat

Hofstraat

Dit was oorspronkelijk een straat achter de muur. Van de middeleeuwse stadsmuur aan de noordkant van de straat zijn in de bebouwing delen bewaard gebleven, inclusief een verdedigingstoren (Tibbetoren). Veel huizen dateren uit de 17e eeuw en zijn later vergroot waardoor de bescheiden stadsmuur geheel in de bebouwing is opgenomen. De zuidkant van de straat heeft een geheel ander karakter met in het midden een langgerekt wooncomplex uit de jaren '30 van de 20e eeuw dat tegelijk is ontwikkeld met een winkelwoningcomplex aan de Oude Ebbingestraat. Op deze (binnen) terreinen stond vroeger het complex van het Groene Weeshuis. Verder aan de uiteinden enkele 19e- eeuwse gebouwen; aan de kant van het Kattenhage betreft dit een fors 19e eeuws schoolgebouw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
2,4 (zuidzijde)

Hoge der A

De oude perceelsstructuur is voor het overgrote deel goed bewaard gebleven. Een groot deel van de bebouwing dateert uit de middeleeuwen waaronder een flink aantal forse 13e/14e-eeuwse casco's. Het is daarmee een van de belangrijkste huizenrijen in de stad. Aan de noordkant hebben diverse huizen een eenlaagse oorsprong en zijn later met een verdieping verhoogd. Van belang zijn hier verder de vele stoepen waarvan sommige met bordestrappen als wezenlijk onderdeel van het historische straatbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Hoogstraat

Een in de 17e eeuw aangelegde straat tussen de Herestraat en de Gelkingestraat met vooral de zijkanten van achterhuizen van de hoekpanden. Aan de noordkant staan enkele ondiepe huizen waarvan de oudste uit de 16e/17e eeuw dateert. De noordoostelijke hoek bestaat uit een nieuwbouwcomplex uit de jaren '80 van de 20e eeuw (zie ook Gelkingestraat).

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (zuidzijde)
2,5 (noordzijde)

Jacobijnerstraat

Na de oorlog is deze straat door sloop en het verleggen van de Kreupelstraat met de helft ingekort. Alleen aan de noordkant van de straat is de oude verkavelingsstructuur redelijk in tact gebleven. Hier staat, afgezien van het 17e- eeuwse hoekhuis met de Oude Ebbingestraat vooral 19e-eeuwse bebouwing waarin enige 17e-eeuwse resten zijn bewaard. De bebouwing aan de zuidkant dateert uit de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Jonkerstraat

Zie Coehoornsingel

Kattenhage

Zie Kreupelstraat

Kleine Butjesstraat

Zie Butjesstraat

Kleine der A

De oude perceelsstructuur is redelijk gaaf bewaard gebleven, enkele huizen zijn ouder dan 1850. De gevelwand vertoont een gevarieerd beeld met o.a. een pakhuis, enkele lijstgevels en geheel vrijstaand aan de zuidkant van de Schuitemakersstraat een 19-eeuws pompgemaal.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Kleine Gelkingestraat

Deze straat is in de 17e eeuw ontstaan toen de Gelkingestraat in zuidelijke richting werd doorgetrokken. Aan de straat staan diverse perceelsoverschrijdende nieuwbouwblokken. Verder kenmerkt de straat zich door de zijgevels van de hoekhuizen van de aansluitende straten.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oostzijde)
4,0 (westzijde)

Kleine Kromme Elleboog

De oude kleinschalige perceelsstructuur is met name aan de zuid- en oostkant redelijk goed bewaard gebleven. Aan de noord- en westkant is door groot-schalige nieuwbouw een groot deel hiervan opgeruimd. In deze straat dateren enkele huizen uit de 16e en 17e eeuw, de overige uit de 19e en 20e eeuw waaronder een fors schoolgebouw.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,5 (noordzijde)
2,0 (zuidzijde)

Kleine Molenstraat

Zie Coehoornsingel

Kleine Pelsterstraat en Bruine Ruitersstraat

In het bouwblok tussen beide straatjes resteert weinig meer van de oude perceelsstructuur, mede als gevolg van een grote brand. Aan de noordkant van de Kleine Pelsterstraat staat één 15e-eeuws pand, de overige bebouwing is 19e- en 20e-eeuws, waarvan een groot deel naoorlogs ('50). Het bouwblok ten zuiden van de Bruine Ruitersstraat wordt grotendeels in beslag genomen door het monumentale complex van De Faun (verzekeringkantoor met café, hotel en restaurant) uit 1935. Ten westen hiervan staat bebouwing uit de 17e en 18e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,6 (noordzijde Kleine Pelsterstraat)
3,2 (overig)

Kleine Peperstraat

Een sterk naar het Kattendiep aflopende straat met voornamelijk naoorlogse bebouwing, die ontstaan is als gevolg van oorlogsschade. Het naar achteren doorlopend hoekpand aan de zuidzijde is een voormalig confectieatelier. Voorbij de Peperstraat staat de blinde muur van de 17e eeuwse uitbreiding van het Pepergasthuis die vanwege het grote hoogteverschil is voorzien van forse steunberen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
4,0 (zuidzijde, als gevolg van nieuwbouw)

't Klooster

Zie Butjesstraat

Lage der A

Kostersgang

Zie Steentilstraat

Kreupelstraat, Sint Walburgstraat en Kattenhage

Na de Tweede Wereldoorlog is, na sloop van een groot aantal panden aan deze straten en de Jacobijnerstraat, de Kreupelstraat in het verlengde van het Kattenhage gelegd en bovendien flink verbreed. Langs de Kreupelstraat verrees grootschalige nieuwbouw. Door de sloop is op de aansluiting van beide straten aan de oostzijde van de Sint Walburgstraat een driehoekig pleintje ontstaan met aan de noordkant, nabij de toegang tot het Martiniekerkhof, een restant historische bebouwing. Aan het Kattenhage staat aan de westzijde een rij meest eenlaagse huizen uit de 17e eeuw. In de 18e eeuw werden de huisjes aangekocht door het Vrouw Wilsoor's Gasthuis. De huizen hebben een gemeenschappelijke kap met de nok evenwijdig aan de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (Kreupelstraat)
3,6 (Sint Walburgstraat westzijde)
2,0 (Sint Walburgstraat oostzijde)
1,0 (Kattenhage westzijde)

Kuipersplaats

De oude perceelsstructuur aan dit korte doodlopende straatje is aan de zuidkant nog in tact. Dit zijn van oorsprong de achtererven van de huizen aan de Brugstraat. Aan de noordkant is de perceelsstructuur gewijzigd. De bebouwing dateert hoofdzakelijk uit de late 19e en late 20e eeuw. In de tweede helft van de 19e eeuw vestigde zich hier de eerste ijzergieterij van stad en provincie Groningen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Kwinkenplein

Dit plein - meer een verbreding van de straat - is na de Tweede Wereldoorlog ontstaan nadat in april 1945 de bestaande bebouwing was verwoest. De omringende bebouwing bestaat uit naoorlogse complexen met winkels, kantoren en appartementen.

Gemiddelde bouwhoogte: 5,0

Lage der A

De oude perceelsstructuur is voor ongeveer de helft bewaard gebleven. Deze kadewand kenmerkt zich door een grote differentiatie in bebouwingshoogte. Op de delen met de oude perceelsstructuur staan bescheiden veelal 17e-eeuwse huizen die aanvankelijk eenlaags waren en waarvan een deel later met een verdieping is verhoogd dan wel vernieuwd, veelal binnen de oude perceelgrenzen. De forse bebouwing betreft pakhuizen uit de 19e-eeuw/begin 20e eeuw die vooral richting de Abrug te vinden zijn.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,7 (tussen Astraat en Dwarsstraat)

2,2 (tussen Dwarsstraat en Verl. Visserstraat)

Lutkenieuwstraat

De oude perceelsstructuur is slechts gedeeltelijk bewaard gebleven, met name in het begin van de straat (kant Brugstraat/ Akerkhof). Op twee plaatsen is de rooilijn teruggelegd; aan het begin rechts met bebouwing uit de jaren '50 van de 20e eeuw en bij de Turftorenstraat aan de westkant met bebouwing uit de jaren '20 van de 20e eeuw. Aan de uiteinden van de straat is de bebouwing duidelijk ondergeschikt aan de bebouwing van de aanliggende straat en pleinen. In het midden aan de oostkant zit een groot gat in de bebouwing in afwachting van een omvangrijk nieuwbouwplan. Hier tegenover staat een rij eenlaagse huizen uit het midden van de 19e eeuw. Verder staat aan de oostkant achter de achtererven van de panden aan het Akerkhof een vrij fors 16e-eeuws huis. De overige bebouwing is 19e- en 20e-eeuws.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (oostz., zonder gepland nieuwbouwplan)

1,0 (westzijde)

Muurstraat

Martinikerkhof

De oude verkavelingsstructuur is redelijk goed bewaard gebleven maar aan de westkant is vanwege een nieuwbouwcomplex aan de Kreupelstraat een behoorlijk stuk vernieuwd. Aan deze zijde ligt de rooilijn pas sinds de 17e eeuw op deze plaats, daarvoor lag deze ongeveer 7 meter westelijker. Rond deze aflopende parkachtige ruimte waarop excentrisch de middeleeuwse Martinikerk staat, bevinden zich drie bijzondere en monumentale gebouwen. Aan de noordkant is dit het 15e-eeuwse Prinsenhofcomplex, aan de zuidoostkant de oudbouw van het Provinciehuis (16e- en vroege 20e- eeuwse) en aan de zuidkant het 15e-eeuwse Feithhuis, oorspronkelijk de pastorie van de Martinikerk. Kenmerkend voor het Martinikerkhof is verder de kleinschalige en ondiepe bebouwing aan met name de oostkant waarvan een belangrijk deel uit de 15e t/m de 17e eeuw dateert.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
4,0 (nieuwbouwcomplex)

Munnekeholm

De westkant van deze straat bestaat uit twee gebouwen: het Aduardergasthuis uit 1775 en het monumentale hoofdpostkantoor uit 1909. Aan de oostkant van de straat is de oude perceelsstructuur redelijk in tact gebleven. Hier staan enkele huizen met een casco ouder dan 1850, enkele Jugendstilpanden en een voormalig bankgebouw in Art Déco-stijl uit 1919 met een zeldzame zandstenen voorgevel. Markante kromming in de straat halverwege en opvallende situering van het monumentale 19e-eeuwse pand ter plaatse van de rooilijnverspringing.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,7 (oostzijde)
2,3 (westzijde)

Museumstraat

Zie Coehoornsingel

Muurstraat/Hoekstraat/Vishoek

Deze straten maken onderdeel uit van het vroegere tracé 'achter de muur'. Aan de noordkant zijn de huizen tegen de stadsmuur aangebouwd dan wel tegen het tracé van de vroegere stadsmuur. Juist voor de Vishoek, Hoekstraat en Muurstraat is dit goed zichtbaar. Dit zijn vaak kleine en zeer ondiepe huizen dan wel brede en zeer ondiepe huizen. Aan de zuidkant zijn de percelen dieper en is de bebouwing gevarieerd in ouderdom en hoogte. De oudste huizen zijn 17e-eeuws en veel panden waren aanvankelijk eenlaags en hiervan zijn diverse behouden gebleven.

Behalve eenvoudige woonhuizen werden in zowel de 18e als de 19e eeuw pakhuizen gebouwd. Kenmerkend zijn de geringe verdiepingshoogtes en de kleine pakhuisvensters met halfronde muuropeningen. De bouw van pakhuizen zal te maken hebben gehad met de nabij gelegen Noorderhaven.

De rooilijn van de zuidelijke gevelwand verspringt door latere rooilijnwijzigingen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (als gevolg van een aantal recente optoppingen en nieuwbouw)

Nieuwstad

Deze straat kent een duidelijke tweedeling. Ten oosten van de Haddingestraat bepalen grote gebouwen het beeld te weten het 13e-eeuwse Pelstergasthuis, de Zuiderbewaarschool uit 1848 en een modern woonzorgcomplex op de hoek met de Pelsterstraat. Ten westen van de Haddingestraat is de oude perceelsstructuur goed bewaard gebleven, maar veel aanwijzingen voor het bestaan van oude bebouwing (ouder dan 1850) zijn niet gevonden. Het gevelbeeld wordt bepaald door eenvormig gemoderniseerde, van oorsprong veelal 19e-eeuwse architectuur.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (noordzijde)
2,3 (zuidzijde)

Oude Boteringestraat

Oude Ebbingestraat

Noorderhaven zuidzijde

Deze kade bestaat uit twee gedeeltes: het oostelijke deel tussen de Oude Kijk in 't Jatstraat en de Vierde Drift Noorderhaven waar de kade breder is doordat de rooilijn hier een stuk zuidelijker ligt. Het westelijke gedeelte van de Noorderhaven sluit met een haakse bocht aan op de Hoge der A.

De 17e eeuwse perceelsstructuur is grotendeels bewaard gebleven, vooral het oostelijke deel. Een belangrijk deel van de bebouwing dateert eveneens uit de 17e eeuw. Opvallend is dat bij een flink aantal huizen in het oostelijk deel de nokken evenwijdig aan de straat liggen. In het westelijk deel staat een 17e-eeuwse rij huizen die projectmatig zijn gebouwd. Verder staan er enkele grote gebouwen (pakhuiscomplexen en appartementen) uit de 19e- en 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (tussen Oude Kijk en Vierde Drift)
2,5 (tussen Vierde Drift en Vijfde Drift)
2,7 (tussen Vijfde Drift en De sleutel)

Oude Boteringestraat

De oude verkavelingsstructuur is grotendeels gaaf bewaard gebleven. Verspreid in de straat staat een aantal 13e-eeuwse huizen waaronder het meest imposante seculiere bouwwerk uit deze periode: het Calmershuis. De overige bebouwing dateert in de kern overwegend uit de 14e tot de 16e eeuw. Veel panden zijn voorzien van 19e-eeuwse lijstgevels en hebben over het algemeen kappen met de nok haaks op de straat. In de wanden komen enkele verbijzonderingen voor zoals het gebouw van de Oude Rechtbank (15e-eeuws), het bestuursgebouw van de universiteit en het Huis met de 13 Tempels. Aan de oostzijde vooraan in de straat staan enkele panden, typerend voor de Jongere bouwkunst (eind 19e/vroeg 20e eeuw). Van belang is verder de Doopsgezinde kerk aan de oostzijde, gebouwd als schuilkerk achter de bebouwing met een voorpleintje aan de straat en geflankeerd door identieke voorgebouwen.

Gemiddelde bouwhoogte: oost
2,7 (tussen grote Markt en Roodeweeshuisstraat)
2,3 (tussen Roodeweeshuisstraat en Butjesstraat)
2,5 (tussen Butjesstraat en Muurstraat)
2,8 (westzijde)

Oude Ebbingestraat

Tijdens de bevrijding van de stad in april 1945 is de eerste helft van de bebouwing vanaf de Grote Markt verwoest. Dit deel van de straat is bij de wederopbouw verbreed door de westelijke rooilijn een stuk terug te leggen. Aan weerszijden van de plaats waar de Oude Ebbingestraat uitmondt op de Grote markt werd in 1957-1959 een dubbelcomplex met/op colonnades gebouwd als monumentale toegang tot de markt met bijzondere naoorlogse kwaliteit. In stedenbouwkundig opzicht van groot belang in het kader van het Wederopbouwplan voor de Grote Markt en omgeving. Ook het aangrenzende westelijke deel van het bouwblok tussen de Rodeweeshuisstraat tot bijna aan de Butjesstraat werd ingevuld met naoorlogse winkelwoningcomplexen. In het resterende deel van de straat is de oude perceelsstructuur aan de westkant gaaf bewaard gebleven. De huizen hier dateren veelal uit de 15e en de 16e eeuw. Aan de oostkant dateert de bebouwing voor een belangrijk deel uit de late 19e en de vroege 20e eeuw. Deze heeft een gevarieerd karakter, waaronder veel lijstgevels en enkele panden met bijzondere Jugendstilgevels. Het betreft hier het gebied waar het middeleeuwse Jacobijnerklooster stond, later het Groene Weeshuis. Met name tussen de Hofstraat en het Lopende Diep staat aan deze kant van de straat 17e- eeuwse bebouwing. Het merendeel van de kappen heeft de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: west
4,0 (tussen Roodeweeshuisstraat en gang)
2,5 (tussen gang en Hardewikerstraat)
2,3 (tussen Hardewikerstr. en de Spilsluizen)

Gemiddelde bouwhoogte: oost
4,3 (tussen Kwinkenpl. en Jacobijnerstr.)
3,3 (tussen Jacobijnerstraat en Hofstraat)
2,6 (tussen Hofstraat en Spilsluizen)

Oude Kijk in 't Jatstraat

De oude perceelsstructuur is voor een belangrijk deel bewaard gebleven. Opvallend is de historische rooilijnsprong aan de westkant nabij de Broerstraat waardoor het eerste deel van de straat smaller is. Enkele huizen dateren uit de 13e/14e eeuw waaronder het forse steenhuis met 15e-eeuwse uitbreidingen op nr. 6 (Hinckaertshuis). Veel huizen waren aanvankelijk eenlaags en dateren uit de 15e, 16e en vooral de 17e eeuw en zijn later met een verdieping verhoogd. Belangrijk in deze straat zijn verder het 15e-eeuwse Mepschengasthuis dat als een fors breedhuis aan het begin van de straat te vinden is en het bewaard gebleven 19e-eeuwse voorgebouw met pleintje van het Harmoniecomplex halverwege aan de westkant. De straat heeft een gevarieerd bebouwingsbeeld met in het noordelijke gedeelte overwegend eind 19e-eeuwse lijstgevels, afgewisseld met enkele latere panden (Jugendstil, Interbellum). Sommige panden bezitten nog oorspronkelijke en goed bewaard gebleven eind 19e/vroeg 20e-eeuwse winkelpuien.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,3 (westzijde)
2,7 (oostzijde)

Pausgang

Zie Butjesstraat

Pelsterdwarstraat en Haddingedwarstraat

Beide straten ontsluiten de achterkanten van panden aan de Vismarkt en kennen daardoor maar weinig eigen bebouwing. Een pand in de Haddingedwarstraat bezit mogelijk een oud casco, voor het overige paar huizen geldt dat niet.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,8 (Pelsterdwarstraat noordzijde)
4,0 (Pelsterdwarstraat zuidzijde)
2,0 (Haddingedwarstraat)

Pelsterstraat en Haddingestraat

In beide straten dateren de oudste huizen uit de 15e eeuw, met uitzondering van de van oorsprong eenlaagse huisjes aan de Haddingestraat die bij het Pelstergasthuis hebben gehoord; deze zijn 14e-eeuws. Het tussen beide straten in gelegen Pelstergasthuis dateert in aanleg uit de 13e eeuw en is in fasen uitgebreid rondom verschillende binnenhoven. In beide straten staan verder diverse 17e-eeuwse huizen, afgewisseld met gebouwen uit de 19e en de 20e eeuw met een gevarieerd gevelbeeld, waaronder enkele pakhuizen. Enkele

bedrijfspanen in de Pelsterstraat passen niet in de middeleeuwse perceelsstructuur en het gevelritme. Dominant in het zuidwestelijke gedeelte van de Pelsterstraat is het volume van een monumentaal 19e-eeuws schoolgebouw (RHBS) op de plaats van een vroegere kazerne.

Door de komst van een parkeergarage uit 1973/74 aan de noordzijde van de straten is hier een groot gat slagen in de oude perceelsstructuur en daardoor verstoord. De bebouwing aan beide straten bezit gevarieerde kapvormen waarvan het merendeel met de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte Pelsterstraat: 2,6 (westzijde)
2,1 (oostzijde)

Gemiddelde bouwhoogte Haddingestraat: 2,7 (westzijde)
2,1 (oostzijde)

Peperstraat

De middeleeuwse perceelsstructuur is goed bewaard gebleven met diverse 15e/16e-eeuwse huizen. De straat heeft ten noorden van de Papengang een evenwichtig, maar ernstig verwaarloosd bebouwingsbeeld. De zuidelijke helft van de straat wordt gedomineerd door het in 1405 gestichte Pepergasthuis (oostkant) met zijn kerk en poort en verder gesloten buitengevels. Hier tegenover aan de westkant lopen de percelen vanaf de Oosterstraat door tot aan de Peperstraat en is de bebouwing over het algemeen veel minder oud (19e eeuwen en later).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2 (oostzijde)
2,6 (westzijde)

Phebenstraat

Zie Coehoornsingel

Poelestraat

Deze straat heeft een sterk wisselend karakter door de opvallende variatie in straatbreedte. De middeleeuwse bebouwingsstructuur is voor een belangrijk deel in tact gebleven. Verspreid in de bebouwing komt een aantal 13e-eeuwse huizen voor, de meeste overige panden dateren uit de 15e t/m de 17e eeuw. Ten oosten van de Schoolstraat (voorbij de voormalige middeleeuwse stads-poort) dateert de bebouwing voor een belangrijk deel uit de 17e eeuw. De straat bezit een overwegend en gevarieerd 19e-eeuws gevelbeeld van lijstgevels en mezzanines, afgewisseld met vroeg 20ste-eeuwse gevels. De panden bezitten gevarieerde kapvormen met de nok evenwijdig aan en haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: oost
2,6 (tussen Grote Markt en Schoolstraat)
2,0 (tussen Schoolstraat en Schuitendiep)

Gemiddelde bouwhoogte: west
2,5 (tussen Grote Markt en Peperstraat)
2,2 (tussen Peperstraat en Achter de Muur)
2,8 (tussen Achter de Muur en Schuitendiep)

Popkenstraat

Van de oude perceelsstructuur rest weinig meer. De bebouwing aan de zuidkant is gesloopt en aan de noordkant is dit fasegewijs vernieuwd in de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,5

Poststraat

De straat heeft altijd een L-vormig beloop gehad. Het oost-west georiënteerde gedeelte is vrij smal en aan de zuidkant is het verkavelingspatroon gedeeltelijk oud. Hier staat onder andere een breed tweelaags dwarshuis uit de late middeleeuwen. Aan de noordkant staat de grote nieuwbouw van de Openbare Bibliotheek (1990-1992, Grassi). Het noord-zuid georiënteerde gedeelte van de straat wordt aan de oostkant eveneens beheerst door de achtergevel van de bibliotheek. Hiertegenover staat een gevel van de nieuwe Universiteitsbibliotheek (1987), een gebouw dat met kleine verspringingen grotendeels binnen de historische rooilijn valt. De naam van de straat verwijst naar het oude postkantoor aan de linkerkant (verbouwd tot RUGgebouw).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oudbouw)
4,0 (nieuwbouw)

Praediniussingel, Ubbo Emmiussingel, Heresingel, Radesingel

De singelreeks ten zuiden van de binnenstad

Een aaneengesloten reeks van singels, die loopt vanaf de Westersingel in het noordwesten via de Praediniussingel, de Ubbo Emmiussingel en Heresingel naar de Radesingel in het oosten. Het gemeentebestuur greep de ontmanteling van de vesting (1876) aan om aan de zuidkant van de oude binnenstad om te vormen tot een representatieve entree van de stad. Het plan werd gerealiseerd naar ontwerp van de Haagse stedenbouwkundige/architect Bert Brouwer. Het ontwerp was tevens gericht op de ontsluiting van de stad. Daartoe werd iets ten westen van het station een nieuwe verbinding met de binnenstad gecreëerd: Stationsstraat, Emmaplein en Emmabrug. De hoofdstructuur bestaat uit een gebogen reeks brede singels waarin, naast de karakteristieke eind 19e-eeuwse bebouwing van vrijstaande villa's en herenhuizen, vooral de open met (kastanje)bomen begrensde brede groene middenberm een bindend element vormt. Evenals bij de Stationsstraat (Emmaplein) werd ook bij de kruising met de Herestraat een rond, groen plein aangelegd, het Hereplein. De kruising met de Oosterstraat kreeg een opvallend accent door de bouw van de neogotische St. Jozefkerk (1887) en de situering van de hoge toren op de hoek. Aan de bebouwing werden strenge eisen gesteld, die hebben bijgedragen tot de monumentale opzet en vormgeving van de singels. Voor de aaneengesloten bebouwing langs de noordzijde was een minimale goothoogte van acht meter voorgeschreven. Ten behoeve van de symmetrie moesten de voorgevels van de vrijstaande villa's aan de pleinen evenwijdig aan de cirkelbogen geplaatst worden. De vrijstaande villa's aan de zuidzijde hadden een minimale kavelbreedte van 30 meter en een maximale gevelbreedte van 16 meter. Zo ontstond transparantie in deze wand en gerichtheid op het achtergelegen Verbindingskanaal en het stationsgebied. In de architectuur van de monumentale bebouwing aan zowel de noord- als aan de zuidzijde is een grote verscheidenheid aan bouwstijlen toegepast, de zogenaamde neostijlen, variërend van eclectisch, neoclassicistisch, Chaletstijl, neogotiek tot Jugendstil. Een van de mooiste voorbeelden hiervan is Huize Tavenier uit 1906. Aan de achterzijde van de vrijstaande villa's aan de zuidzijde grenzen de tuinen aan het Verbindingskanaal; het merendeel heeft groene aflopende walkanten.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0 (incl. souterrain)

Pottbakkersrijge

Een gedeelte van de oude bebouwingsstructuur is behouden gebleven. Na de slechting van de vestingwallen aan het eind van de 19e eeuw werd de kade voorbij de Apoortenmolendrift recht getrokken en naar het zuiden verlengd. Enkele panden hebben een oudere (17e/18e-eeuwse?) kern. Het bebouwingsbeeld is zeer divers met enkele 19e eeuwse pakhuizen en verder 19e- en midden 20e eeuwse huizen.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Prinsenstraat

Zie Coehoornsingel

Raamstraat

Zie Coehoornsingel

Radebinnensingel

Zie Coehoornsingel

Rademarkt

Alleen aan de westkant is de oude perceelsstructuur redelijk bewaard gebleven. Blikvanger is hier het in de 1517 gestichte Anthonygasthuis. Ten noorden hiervan staan enkele huizen met een casco ouder dan 1850. Aan de oostkant domineert het forse Hoofdgebouw van Politie uit 1972.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
4,0 (politiebureau)

Radesingel

Zie Preadiniussingel

Reitemakersrijge

Van de oude perceelsstructuur resteert op de hoek bij de Munnekeholm nog een klein gedeelte. Hier staat een vijftal 19e-eeuwse huizen waarvan enkele nog 17e-eeuwse resten bevatten. De resten van de gevelwand worden verder gevormd door de zij- en achtergevel van het grote postkantoor uit de 20e eeuw met een plein achter een in de rooilijn geplaatst hek, het gebouwencomplex

van de KPN en aan de kant van de Kleine der A een rij moderne appartementen.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,5

Reitdiepskade

Deze kade kwam oorspronkelijk uit op de 17e eeuwse Kranepoort. Na de slechting van de vestingwallen en poort aan het eind van de 19e eeuw werd vanaf de Vissersbrug de bestaande rooilijn doorgetrokken met de bocht mee langs het water tot aan de nieuw aangelegde Westersingel. Het eerste deel van de bebouwing bevat de oude bebouwingsstructuur met enkele 17e-eeuwse huizen. De overige bebouwing is hoofdzakelijk 19e eeuws waaronder een voormalig belastingkantoor.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Rode Weeshuisstraat

Zie Butjesstraat

Ruiterstraat

Zie Coehoornsingel

Schoolholm

Door grootschalige nieuwbouw in de 20e eeuw op diverse plekken in de straat, waaronder een bejaardencomplex met parkeergarage, zijn alleen nog fragmenten van de oude perceelsstructuur bewaard gebleven. Hier staan nog enkele panden uit de 15e en 16e eeuw, naast diverse panden uit de 19e en vroege 20e eeuw, waaronder een voormalig Joods bejaardentehuis aan de oostzijde dat deels teruggederooid is.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (oostzijde)
3,5 (westzijde)

Schoolstraat

Dit was oorspronkelijk een straat achter de muur. Van de oostelijke gevelwand heeft de zuidelijke helft de oude perceelsstructuur behouden met 17e- en 18e-eeuwse bebouwing, die staat tegen de middeleeuwse stadsmuur. Het deel ten noorden hiervan is onderdeel van een groot vooroorlogs winkelwoningcomplex met een aanzienlijk teruggelegde rooilijn. Aan de westkant van de straat is, met uitzondering van het hoekpanden met de Poelestraat en de Sint Jansstraat, alle bebouwing gesloopt voor de bouw van het Forum.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (oostzijde).

Schuitendiep tussen het Gedempte Kattendiep en de Winschoterkade

De oude perceelsstructuur is grotendeels nog aanwezig met daarop veelal 17e-eeuwse huizen en latere 19e-eeuwse bebouwing waaronder een pakhuis. De panden tussen Kattendiep en Steentilstraat hebben kappen met de nok evenwijdig aan de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5

Schuitendiep tussen Poelestraat en Sint Jansstraat

De oude verkavelingsstructuur is gedeeltelijk in tact gebleven. Enkele huizen dateren uit de 17e eeuw. Een belangrijk onderdeel van de bebouwing vormen 2 brede woningcomplexen uit de jaren '30 van de 20e eeuw waarvoor bovendien de rooilijn een stukje is teruggelegd. Nabij de Sint Jansstraat zit er een gat in de bebouwing ten behoeve van een parkeerplaats. Hier stond een dwarshuis.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0

Schuitendiep tussen Poelestraat en Steentilstraat

Hier staat een rij forse en monumentale panden die in aanleg veelal uit de 17e eeuw dateert. De hoek met de Poelestraat wordt gedomineerd door een fors en monumentaal 19e eeuwse pakhuis, die met het Kattendiep door een naoorlogs blokvormig bedrijfspand. Afwisseling bij de monumentale panden in de kaprichting, evenwijdig aan en haaks op de rooilijn.

De perceelsstructuur ten zuiden van het Gedempte Kattendiep is gaaf bewaard gebleven. Hier staan van oorsprong 17e-eeuwse huizen

Gemiddelde bouwhoogte: 2,8

Steentilstraat

Schuitenmakersstraat

Van de oude perceelsstructuur resteert weinig meer. De noordzijde funktioneert als achterontsluiting voor de huizen aan de Brugstraat. De bebouwing is grotendeels 20e eeuwse en wordt op enkele plaatsen door tuinmuren en hekken onderbroken. De zuidkant bestaat geheel uit 20e-eeuwse bebouwing met het grote postkantoor uit 1909, een aansluitende vleugel uit de jaren '50, een jaren '30 woonhuis en een blok nieuwbouwwoningen.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Sint Jansstraat

Het gedeelte tussen de Martinierkhof en de Schoolstraat heeft de oude perceelsstructuur grotendeels behouden. Onderdeel van deze gevelwand is een fors dwars geplaatst laat middeleeuws huis. In enkele fasen is de overige bebouwing in de 20e eeuw vernieuwd, waarbij in het eerste deel van de straat de noordelijke rooilijn aanzienlijk is teruggelegd. Monumentale blikvanger is het gebouw van het voormalige Rijksarchief uit 1922 met overdekte arcade aan de straatzijde.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7 (zuidzijde)
4,0 (noordzijde)

Sint Walburgstraat

Zie Kreupelstraat

Sledemennerstraat

Van de oude perceelsstructuur zijn enkele resten aanwezig. De bebouwing is met name aan de kant van de Astraat gevarieerd in schaal en ouderdom, enkele huizen hebben een 16e/17e-eeuwse kern, de overige zijn 19e en 20e eeuws. Door enkele rooilijnsprongen kent de straat een wisselende breedte. Een belangrijk deel van de bebouwing bestaat uit appartementencomplexen uit de tweede helft van de 20e eeuw. Bij twee van deze complexen is ver achter de oude rooilijn gebouwd. Aan de noordkant is een groot complex tussen de Westerbinnensingel en de Sledemennerstraat door zijn afwijkende schaal, voorplein met keermuur en onderdoorgangen dominant in het straatbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (oostzijde)
1,7 (westzijde)

Soephuisstraatje

De oude verkavelingsstructuur is met name aan de kant van de Zwanestraat bewaard gebleven. De straat dient als achterontsluiting van zowel de Zwanestraat als de Vismarkt en de bebouwing, die hoofdzakelijk uit de 19e en de 20e eeuw dateert, heeft ook duidelijk dit (bedrijfsmatige) karakter (opslag, magazijnen, bevoorrading).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0 (noordzijde)
2,5 (zuidzijde)

Stalstraat

Zie Butjesstraat

Steentilstraat, Gedempte Kattendiep zuidzijde en Kostersgang

De oude perceelsstructuur is hier nagenoeg gaaf bewaard gebleven. De bebouwing aan de Steentilstraat dateert voor een groot deel uit de 16e/17e eeuw. Aan de noordkant strekken de percelen zich uit tot aan het beduidend lager gelegen Gedempte Kattendiep. Het eerste deel van de bebouwing aan de noordkant kent halverwege het bouwblok consequent een sprong in de vloerniveau's vanwege het lager gelegen Gedempte Kattendiep, dit scheelt één bouwlaag.

Aan de zuidkant lopen de percelen tussen de Battengang en de Kleine Steentilstraat door tot aan de Kostersgang. Op de hoek van de Kostersgang met de Kleine Steentilstraat is de oriëntatierichting van de 17e-eeuwse bebouwing in de 18e eeuw veranderd van noord-zuid naar oost-west. Zeer gevarieerd gevelbeeld uit diverse perioden, van 18e eeuws tot Interbellum. Het merendeel van de kappen heeft de nok haaks op de straat. De smalle hoek van Steentilstraat/Gedempte Kattendiep wordt geaccentueerd door een monumentaal pand uit het Interbellum.

Gemiddelde bouwhoogte Steentilstraat: 2,5 (noordzijde)
2,6 (zuidzijde)

Gemiddelde bouwhoogte Kattendiep zuidzijde: 3,0

Gemiddelde bouwhoogte Kostersgang: 2,7

Stoeldraaiersstraat

Tijdens de bevrijding van de stad in 1945 ontplofte in deze straat een munitiewagen waardoor alle bebouwing verloren ging. De wederopbouw werd aangegrepen om de beide rooilijnen naar achteren te verleggen. De nieuwbouw verrees op een nieuw verkavelingspatroon. Aan de westzijde bestaat deze uit één, door een pensioenfonds planmatig ontwikkelde winkelstrook met appartementen, achterliggende magazijnen, garageboxen en uniform opgezette etalagestrook onder een doorlopende betonluifel. De zuidzijde is ingevuld met een reeks individuele nieuwbouwpanden met elk een eigen architectuur. Een opvallende verschijning in de straat is het grote blokvormige bedrijfspand met zijn schuine belijning van het dakoverstek op de hoek met het Soephuisstraatje evenals het monumentale hoekpand nabij de Vismarkt.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (westzijde)
3,6 (oostzijde)

Torenstraat

Ten zuiden van deze straat is het bouwblok zeer smal en is een deel van de oude perceelsstructuur in tact gebleven. Hierin bevinden zich diverse, vermoedelijk 17e-eeuwse huizen. De bebouwing aan de noordkant dateert grotendeels uit de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,2 (noordzijde)
2,0 (zuidzijde)

Trompstraat

Zie Coehoornsingel

Turfsingel

De Turfsingel grenst binnen de Diepenring aan drie bouwblokken. Op het meest zuidelijke staat de nieuwbouw van het Provinciehuis waardoor van de oude bebouwingsstructuur alleen aan de noordkant bij de Turfstraat een klein stukje resteert. Hier staan enkele huizen met een 17e-eeuws casco. Op het volgende bouwblok ligt aan het Schuitendiep de Prinsentuin. Deze tuin is een reconstructie uit 1939 van de oorspronkelijke tuin uit de 17e eeuw. De tuin is van het Schuitendiep gescheiden door een historische tuinmuur met monumentale poort en zonnewijzer. De verkavelingsstructuur van het derde bouwblok langs de Turfsingel dateert voor een deel uit de 17e eeuw.

Vanaf de hoek met het Kattenhage verrees in de 17e eeuw projectmatig opgezette nieuwbouw in de vorm van een lange rij tweelaagse dwarshuizen met de nok van de kap evenwijdig aan de straat. Grote delen zijn hiervan behouden gebleven en worden afgewisseld met 20e-eeuwse nieuwbouw. De overige bebouwing langs de Turfsingel bestond in de 17e eeuw uit een rij eenlaagse dwarshuisjes waarvan nog delen in de huidige bebouwing zijn bewaard gebleven. Door schaalvergroting in de 19e- en 20e eeuw is de bebouwing nu zeer gevarieerd waaronder een voormalig bankgebouw nabij de Ebbingebrug in Jugendstil.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0 (tussen Sint Janstraat en Turfstraat)
2,6 (tussen Kattenhage en Ebbingebrug)

Turfstraat

De straat heeft aan de zuidkant een gevarieerd bebouwingsbeeld met gevels uit voornamelijk de 19e- en 20e eeuw, terwijl de noordkant bestaat uit een langwerpige eenlaagse woongebouw met zadeldak, oorspronkelijk de paardenstallen van het Prinsenhof. De oude perceelsstructuur is redelijk goed bewaard gebleven. Diverse huizen aan de zuidkant van de straat hebben een 17e-eeuwse kern.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,0 (west)
1,9 (oost)

Turftorenstraat

De oude perceelsstructuur is voor een belangrijk deel in tact gebleven, met uitzondering van het deel ten westen van De Laan tot aan het hoekpand met de Hoge der A waar ver achter de oude rooilijn een nieuwbouwcomplex is gebouwd in 1984. Veel van de huizen in de straat dateren uit de 16e/17e eeuw,

enkele zijn 14e of 15e eeuws. Het gedeelte tussen de 'Ellebogen' en De Laan heeft een evenwichtig straatbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,5 (zuidzijde)
2,2 (noordzijde)

Tweede Drift Gedempte Zuiderdiep

Zie Coehoorsingel

Ubbo Emmiusingel

Zie Praediniussingel

Ubbo Emmiusstraat

Zie Coehoorsingel

Uurwerkersgang

Deze gang functioneert nog altijd als achterontsluiting van de Turftorenstraat noordzijde en heeft van oorsprong weinig 'eigen' bebouwing. Aan de noordkant grenst van oudsher een tuin waaraan de huidige bomenrij herinnert (de vroege Harmonietuin); hierachter staat het bij De Laan genoemde faculteitsgebouw. In het midden aan de zuidkant staan enkele panden uit de 17e/18e eeuw met daartussen de tuin van panden aan de Turftorenstraat. Richting De Laan staan enkele appartementengebouwen uit de tweede helft van de 20e eeuw met een verspringende rooilijn. Aan de kant van de Oude Kijk in 't Jatstraat is de gang smal met aan de noordkant de forse 19e-eeuwse zijgevel van het voorgebouw van het Harmoniecomplex en daar tegenover voornamelijk 19e-eeuwse bebouwing.

Gemiddelde bouwhoogte: 4 (noordzijde)
2,5 (zuidzijde)

Verlengde Visserstraat

Deze straat ligt gedeeltelijk binnen de voormalige 17e-eeuwse omwalling en is na de slechting van deze wallen (eind 19e eeuw) doorgetrokken naar de nieuw aangelegde Westersingel. Dit nieuwere gedeelte van de straat is aanzienlijk breder dan het oude (oostelijke) gedeelte. De bebouwing dateert hoofdzakelijk uit de late 19e eeuw, dit geldt ook voor het oude oostelijke deel.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,2

Vishoek

Zie Muurstraat

Vismarkt noordzijde

De oude perceelsstructuur is voor een beperkt deel bewaard gebleven. In de 20e eeuw zijn diverse percelen samengevoegd tot grotere eenheden vanwege de vestiging van grote winkels waarvoor integrale nieuwbouw is gepleegd. Daartussen staan een aantal middeleeuwse panden uit tenminste de 15e eeuw. Het gevelbeeld wordt vooral gevormd door vijf grote winkelpanden waarvan vier na de tweede wereldoorlog zijn gebouwd. De panden daartussen hebben voorgevels uit het de tweede helft van de 19e eeuw en het midden van de 20e eeuw.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,3

Vismarkt zuidzijde

De oude perceelsstructuur is grotendeels gaaf bewaard gebleven. De bebouwing dateert hoofdzakelijk uit de 13e tot de 16e eeuw. Op elk van de drie zuidwestelijke pleinhoeken met de Pelsterstraat, Haddingestraat en Folkingestraat stond oorspronkelijk een fors 13e-eeuws steenhuis. De wand kent een gevarieerd gevelbeeld van lijstgevels en vrijwel alle kappen met de nok haaks op de straat. Een afwijking in dit regelmatige patroon vormt een monumentaal voormalig bankgebouw uit het begin van de 20e eeuw. Opmerkelijk is de driezijdige rooilijnverspringing van nr. 52 die een restant is van een 18e-eeuwse theekoepel. Verder nog van belang zijn de diverse stoepen waarvan een aantal met een bordestrap als wezenlijk onderdeel van het historische straatbeeld.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,7 (tussen Haddingestraat en Pelsterstraat)
2,6 (tussen Haddingestraat en Folkingestraat)
3,0 (tussen Pelsterstraat en Koude Gat)

Visserstraat

De oude perceelsstructuur is voor een belangrijk deel behouden gebleven. De bebouwing bestaat hier van oudsher uit bescheiden veelal eenlaagse huizen uit de 16e en de 17e eeuw met de nok afwisselend evenwijdig en haaks aan/op de straat. In de 18e en 19e eeuw zijn veel huizen verhoogd. Door de bouw van een school in de 19e eeuw en enkele appartementencomplexen in de 20e eeuw en door sloop van drie aaneengesloten panden in 2012 ten behoeve van een te bouwen appartementencomplex is de bebouwingstructuur nogal gewijzigd. Opvallend zijn verder de sprongen in de rooilijn aan vooral de zuidkant van de straat die het resultaat zijn van een onvoltooide 19e-eeuwse straatverbreding.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,1 (noordzijde)
2,1 (zuidzijde)

Waagstraat

Met uitzondering van het in 1635 gebouwde goudkantoor is de perceelsindeling en bebouwing laat 20e-eeuws. Dit geldt ook voor de bebouwing ten noorden van het Goudkantoor die op de Grote Markt is gebouwd.

Gemiddelde bouwhoogte: 4,0

Westerhavenstraat

Deze straat ligt ongeveer op de plaats van het vroegere pad achter de voormalige 17e-eeuwse vestingwal. In de jaren 80 van de 19e eeuw is dit pad rechtgetrokken en verbreed tot een straat die snel daarna werd volgebouwd met huizen en een enkel pakhuis. In de oostelijke straatwand zijn enkele restanten van de (tenminste) 17e-eeuwse perceelsstructuur bewaard gebleven. Het bebouwingsbeeld is 19e eeuws.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,9 (oostzijde)
1,5 (westzijde)

Westerkade

Na de ontmanteling van de vestingwerken in de jaren 70 en 80 van de 19e eeuw is deze kade aangelegd aan de vroegere Westerhaven (gedempt in 1956). De kade maakt ter plaatse van een pakhuis een ronde hoek, de ligging van de kade herinnert nog aan de vorm van de 17e-eeuwse dwinger die zich hier bevond. De bebouwing bestaat hoofdzakelijk uit voornamelijk laat 19e-eeuwse huizen en enkele forse pakhuisen.

Gemiddelde bouwhoogte: 3,0

Westersingel

Deze straat is aangelegd in de late 19e eeuw na de slechting van de 17e-eeuwse vestingwallen als onderdeel van een doorgaande verbinding volgens het plan Brouwer met de singelreeks aan de zuidkant van de stad. Door de chique bebouwing uit de late 19e eeuw is dit een voornamelijk straat. Het 19e-eeuwse bebouwingsbeeld is redelijk gaaf bewaard gebleven. In de oostwand van de straat zijn in de 20e eeuw geen grote ingrepen uitgevoerd met uitzondering van de vernieuwing van de hoek met de Reitdiepskade als gevolg van oorlogschade (Plantsoenflat).

Gemiddelde bouwhoogte: 2,0
7,0 (Plantsoenflat)

Westerbinnensingel

Deze straat is aangelegd aan het eind van de 19e eeuw en ligt ongeveer op de plaats van het pad dat achter de 17e-eeuwse vestingwal lag. Hierdoor dateert de perceelsstructuur aan de westkant en voor een deel ook aan de oostkant uit de late 19e eeuw. Aan de kant van de Astraat is een klein deel van deze structuur vermoedelijk ouder. De straat heeft een gevarieerd bebouwingsbeeld met aan de westkant een lange rij 19e-eeuwse eenlaags woningen. Verder pakhuisen en panden met lijstgevels uit de 19e eeuw en woongebouwen uit de jaren 30 en 70/80 van de 20e eeuw. Zeer fors is het moderne appartementencomplex aan de noordkant tussen de Sledemenerstraat en de Westerbinnensingel.

Gemiddelde bouwhoogte: 1,8 (west)
2,8 (oost)

Zuiderkuipen

Zie Coehoornsingel

Zwanestraat

Deze straat is aan het begin van de 17e eeuw aangelegd als verbinding tussen de Oude Boteringestraat en de Oude Kijk in 't Jatstraat en direct geheel bebouwd met tweelaagse diephuizen. In de verkavelingsstructuur en bebouwing is hiervan veel bewaard gebleven, met name aan de noordkant en aan het gedeelte tussen het Soephuisstraatje en de Stoeldraaiersstraat. Over het algemeen 19e-eeuws en vroeg 20e-eeuws gevelbeeld. De kappen hebben vrijwel allemaal de nok haaks op de straat.

Gemiddelde bouwhoogte: 2,4 (zuidzijde)
2,7 (noordzijde)

Het Hinckaertshuis, Oude Kijk in 't Jatstraat 6

15e eeuwse huis met 19e eeuwse voorgevel, Herestraat 59

Herplaatste gevel huis Cardinaal, Martinikerhof 12

Bijlage C: Karakteristiek van de ontwikkeling van de stenen huizen in Groningen t/m de 19e eeuw

13e en 14e eeuw, de eerste huizen van baksteen

In Groningen werden al in de late middeleeuwen huizen gebouwd in baksteen en dat is vroeg in vergelijking met veel andere steden in Nederland. In tegenstelling tot de steden in west Nederland, waar de houtbouwtraditie eeuwenlang het bouwprincipe bepaalde, ook al werden de buitenmuren steeds vaker van steen gemetseld, geldt voor Groningen dat hier de steenbouwtraditie vanaf het begin de bouwwijze bepaalde. Maar ook een stad als Maassticht was in de 17e eeuw nog vrijwel compleet van hout.

De eerste fase in de 'verstening' van de stad Groningen vond plaats in de 13e en het begin van de 14e eeuw. Voor die tijd was nagenoeg alle bebouwing van hout, bovengronds is hiervan nagenoeg niets bewaard gebleven waardoor we over de houtbouw en de overgang van hout naar steen in Groningen erg weinig weten. Aan het eind van de 12e eeuw werd het bakken van bakstenen vanuit noord Italië in noord Duitsland geïntroduceerd en snel daarna in Nederland, wanneer precies is onbekend. Van maar weinig gebouwen uit deze periode is een betrouwbare datering voorhanden. De Martinikerk, gebouwd omstreeks 1225, was in de stad Groningen de eerste of een van de eerste gebouwen in baksteen. Doordat de 13e eeuw een periode van economische bloei was, zijn er in die tijd veel gebouwen in baksteen opgetrokken. Een betrouwbaar beeld van het aantal is niet voorhanden, maar het gaat om vele tientallen stenen huizen die tezamen met kerken, kloosters, en de stadsmuur met poorten Groningen behoorlijk rood moeten hebben gekleurd.

De eerste stenen huizen werden gebouwd door de rijke bovenlaag en verzezen veelal op prominente plaatsen langs de hoofstraten en aan de pleinen en dan bij voorkeur op een hoek. De situering had natuurlijk ook van doen met het grondbezit en daarbij is ten zuiden van de markten de invloed van de planmatig opgezette 11e-eeuwse verkaveling merkbaar die zorgde voor een zekere regelmaat in de spreiding van dit type gebouwen.

In het westen van de stad en dan vooral aan de Hoge der A en de Brugstraat staan veel 13e- en vroeg 14e- eeuwse huizen bij elkaar, vaak zij aan zij. De concentratie is hier duidelijk groter dan elders in de stad. Dit kan verklaard worden door de directe nabijheid van de haven waar rijke kooplieden veel opslag- en productieruimte nodig hadden.

De voorname stenen huizen worden wel steenhuizen genoemd en komen als type ook voor in de provincie en in Friesland. Hier worden zij stinzen

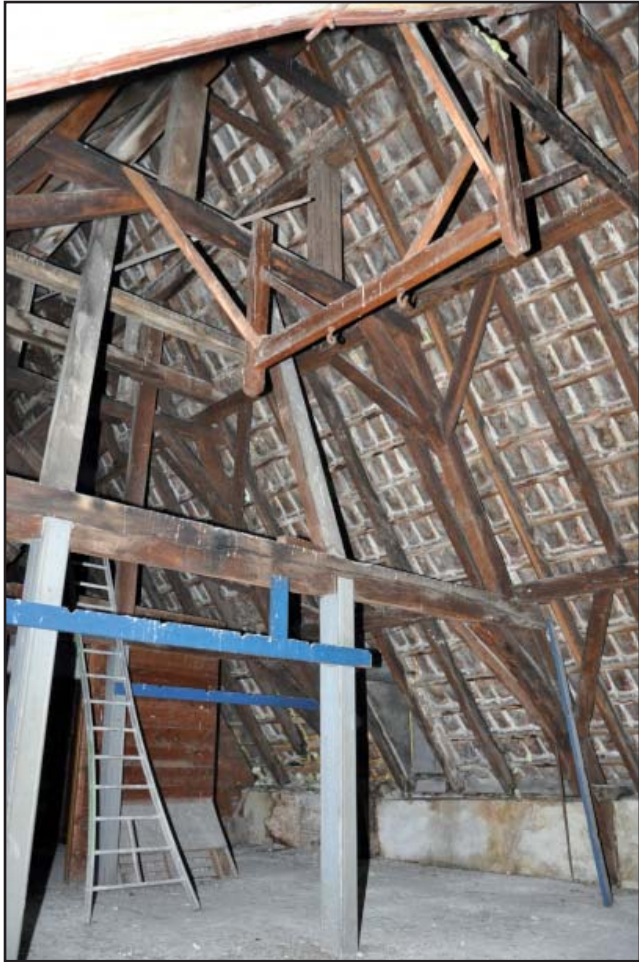
genoemd. Opvallend aan de steenhuizen in Groningen is dat deze vaak iets langer zijn en weinig vensters in de zijgevels hebben. Dit duidt op het bestaan van belendende bebouwing die toen overigens nog van hout was. De meeste steenhuizen zijn zogenaamde diephuizen met de nok haaks op de straat. Deze huizen zijn geheel onderkelderd met gewelven of een zware eikenhouten balklaag op standvinken. De kelders werden apart verhuurd en waren binnendoor niet gekoppeld met de hoofdverdieping.

Nog altijd zijn deze steenhuizen, voor zover behouden, goed in het straatbeeld herkenbaar omdat het veelal gaat om forse gebouwen, geheel onderkelderd met een hoge begane grond en een steil zadeldak. Was destijds het hoogteverschil met de overige houten huizen al groot, ook nu nog behoren ze tot de hoogste huizen in de stad. Deze huizen zijn over het algemeen breder dan de huizen die daarna werden gebouwd (8 a 9 m breed en circa 15 m lang komt veel voor). Huizen uit deze tijd hebben minimaal 70 cm dikke muren, gemetseld in kettingverband en soms in Vlaams verband. De muren van de oudste huizen zijn gemaakt van kistwerk, later ontwikkelde zich dit richting volwandig gemetselde muren door binnenin bakstenen of baksteenbrokken enigszins regelmatig te ordenen. Dit lijkt vooral te gelden voor huizen rond 1300. Voor al dit metselwerk geldt dat het van opvallend hoge kwaliteit is, een kwaliteit die pas in de 18e eeuw zou worden geëvenaard.

Al in de 14e eeuw verzezen er ook kleinere stenen huizen. Een voorbeeld hiervan is gevonden in de Oude Kijk in 't Jatstraat nr. 30. Het gaat hier om een vrij fors eenlaags huis. Van dit type zijn er ongetwijfeld meer gebouwd, maar deze zijn veel minder gemakkelijk terug te vinden in de huidige bebouwing omdat ze vaak sterk zijn verbouwd.

15e eeuw, verdere verstening van de stad

Na een periode van ongeveer 100 jaar met betrekkelijk weinig bouwactiviteiten nam vanaf omstreeks 1440 de verdere verstening van de stad een hoge vlucht met de grootste activiteit in het derde kwart van de 15e eeuw. Ook in diverse straten waar tot dan toe nog geen stenen huizen waren gebouwd. De huizen uit deze periode zijn over het algemeen iets minder fors dan de steenhuizen uit de periode hiervoor en er is een grotere variatie in de lengte van de huizen. Ze hebben één of twee bouwlagen waarbij een kelder niet vanzelfsprekend is. Kelders werden doorgaans met een balklaag overdekt, stenen gewelven zijn schaars. Typologisch duidelijk afwijkend is een (klein) aantal forse eenlaagse huizen. De grootste is Gelkingestraat 14, 16 met een breedte

16e eeuwse kapconstructie van Vismarkt 40

De Zwanestraat, Haubois 1643

Schoudergevel 17e eeuw, Turftorenstraat 28

van 10 m en oorspronkelijk een lengte van 30 m.

In de wijze van construeren zijn diverse veranderingen aanwijsbaar. Het kistwerk maakte plaats voor muren die veelal 1,5 steen dik zijn, gemetseld in wild verband. De toegepaste steenmaten zijn nogal variabel en de zeer forse steenmaten uit de 13e/14e eeuw komen niet meer voor (tienlagenmaten van meer dan 90 cm). In vergelijking met de 13e/14e eeuw is het metselwerk veel minder verzorgd uitgevoerd.

De sporenkappen worden in deze periode vaak versterkt door er enkelvoudige gebinten onder te plaatsen (of de kap wordt opnieuw gemaakt met gebruik van de oude sporenparen). Gestapelde gebinten komen in Groningen weinig voor. Versterking van de kapconstructies zal te maken hebben met de introductie van de dakpan die het dak zwaarder belast dan riet of stro en de wens een extra zolder in de kap te willen maken. In de 15e eeuw werd zandsteen geïntroduceerd als bouw materiaal, vaak toegepast voor zandstenen lateien ten behoeve van deuren en vensters. In deze periode werd het straatbeeld verrijkt met een flink aantal gotische pinakelgevels, een geveltype dat ook in het begin van de 16e eeuw werd gebouwd (bijvoorbeeld het Gotisch Huis in de Brugstraat). Op de vogelvluchtkaart van E. Haubois uit omstreeks 1643 zijn er nog ongeveer 70 getekend. Gezien de verbouwingen die tal van huizen in de periode vóór het vervaardigen van de kaart ondergingen, moet dit aantal omstreeks 1540 (einde van de gotiek) aanzienlijk hoger hebben gelegen.

Behalve nieuwbouw werd ook veel verbouwd aan de huizen uit de eerste versteningsperiode, soms door een achterkamer aan te bouwen of een vrijstaand achterhuis op te richten. Het moderniseren of vernieuwen van de voorgevel al dan niet gecombineerd met het wijzigen en/of vernieuwen van vloerniveaus kwam ook voor.

16e eeuw, bakstenen huizen domineren het straatbeeld

In de 16e eeuw zijn de bouwactiviteiten meer verspreid over de hele periode met de meeste activiteit in het tweede en derde kwart van deze eeuw. Typologisch en in de wijze van construeren zijn de veranderingen ten opzichte van de vorige eeuw niet zo groot, wel in de architectuur. Wel worden in deze eeuw ook veel kleine huizen gebouwd van baksteen. Vanaf omstreeks 1540 doet de renaissance haar intrede en vele gevels zullen in deze trant zijn gebouwd of verbouwd, maar hiervan is slechts één overgebleven (huis Cardinaal uit 1559, herplaatst in 1917 aan het Martinikerkhof). Verder werden er veel pakhuizen gebouwd met bakstenen muren, vaak als achterhuis al dan niet vrij staand op het achtererf. Kenmerkend zijn de lage

verdiepingshoogtes en kleine luikvensters in de gevels.

Baksteen werd steeds algemener toegepast wat blijkt uit de vele kleine huizen (bijvoorbeeld eenkamerwoningen) die zijn gebouwd tegen de binnenkant van de stadsmuur.

In de manier van het metselen van muren moet de opkomst van het staand verband genoemd worden. Aan het formaat van de bakstenen verandert niet zoveel, al lijken de kleine formaten die soms in de 15e eeuw werden toegepast nu weinig of niet voor te komen. Het metselwerk is iets verzorgder dan in de periode hiervoor. Typisch voor de 16e eeuw zijn de forse balkmaten die voor balklagen worden toegepast (25 tot 30 cm in het vierkant). Muren, gemetseld van hergebruikte bakstenen komen in de 16e eeuw eveneens voor, herkenbaar aan het forse baksteenformaat, slordig gemetseld met veel gebroken stenen.

Aan het eind van deze eeuw zijn de belangrijke straten en pleinen grotendeels of geheel 'versteend', dat wil zeggen er staan aaneen gesloten rijen huizen van hoofdzakelijk baksteen.

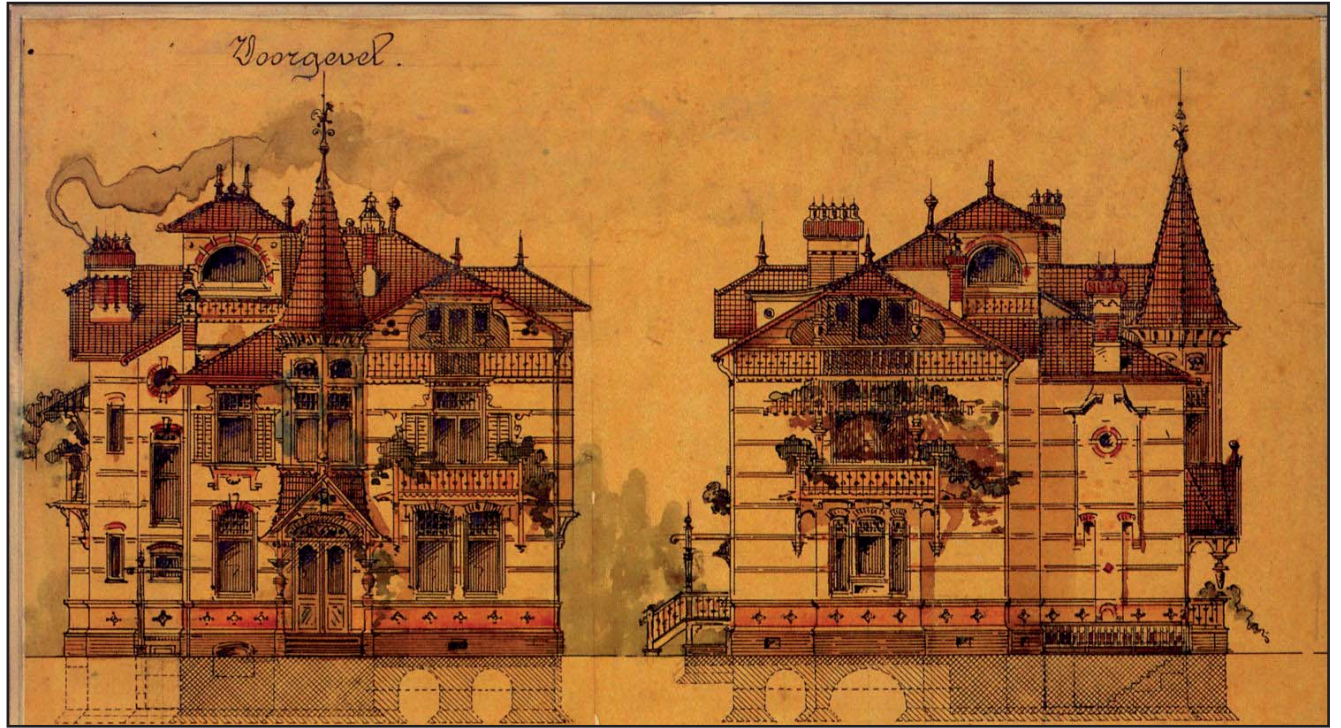
17e eeuw, metamorfose van de stad

De eerste decennia van de 17e eeuw is een periode van ingrijpende en grootschalige ontwikkelingen. De stad werd bijna verdubbeld in oppervlak en kreeg een nieuw omwalling met 17 dwingers. Door de gigantische bouwactiviteit onderging de stad een metamorfose die zich op deze schaal nooit meer zou herhalen. Aan de nieuw aangelegde straten en de Ossenmarkt, in wat nu de Horusbuurt wordt genoemd, werd voortvarend begonnen met nieuwbouw. Aan dit ruime plein werden voornamelijk huizen gebouwd, veelal in de vorm van forse dwarshuizen. Aan het begin van zowel de Nieuwe Boteringe- als de Nieuwe Ebbingestraat werden veelal tweelaagse diephuizen gebouwd. Verder naar het noorden en aan de Nieuwe Kijk in 't Jatstraat en aan de dwarsstraten werden veel eenlaagse huizen gebouwd. Als de grote bouw golf voor het midden van de 17e eeuw bijna tot stilstand komt is de Hortusbuurt nog lang niet volgebouwd, vooral aan de noordkant langs de vestingwal is nog veel onbebouwd en dit zou ook lang zo blijven.

Aan de noord- en oostkant van de middeleeuwse stad werden op de vrijgekomen gronden van de geslechte vestingwerken rijen nieuwe huizen gebouwd. Ook hier gaat het voor een deel om dwarshuizen. Opvallend is dat hier in een aantal gevallen sprake was van projectmatig opgezette nieuwbouw van rijen gelijksoortige huizen (bijvoorbeeld aan de Turfsingel nr. 23 t/m 39).

Oude Boteringestraat 44

Villa aan Heresingel 13

In de middeleeuwse binnenstad werden enkele nieuwe straten aangelegd waarvan de Zwanestraat de belangrijkste was. In korte tijd was de straat geheel bebouwd met huizen. In de bestaande middeleeuwse bebouwing werd in de eerste helft van de 17e eeuw bijzonder veel verbouwd, soms zeer ingrijpend. Kenmerkend voor deze periode zijn de gevels met de zandstenen schelpen boven de vensters, typerend voor de Groningse renaissance en verwant met de renaissance in het aangrenzende deel van Duitsland. Maar ook de invloed van Holland werd zichtbaar met de introductie van halsgevels en pilastergevels.

In deze periode vindt met de introductie van de gang een belangrijke verandering in de huisplattegronden plaats, een ontwikkeling die in de 18e eeuw doorgaat. Niet langer komt de voordeur uit op een grote representatieve voorkamer, maar op een gang die doorloopt tot aan de achtergevel, in veel gevallen de achtergevel in het achterhuis. Vanwege de soms zeer diepe bebouwing zijn deze gangen vanwege de aanbouw van achterhuizen tot meer dan 30 meter lang. Passend bij de opkomst van de gang zijn de gedeeltelijk onderkelderde bouwdelen waarbij veelal de achterkamer van een voor- of achterhuis een, veelal overwelfde kelder boven de achterkamer heeft naast de gang. Wanneer een pand de voordeur in het midden had en een gang werd aangelegd, dan was het nodig de voordeur naar de zijkant van de het huis te verplaatsen en wel de zijde tegenover de stookplaatsen. Dit was geregeld de aanleiding om de gevel voor te moderniseren dan wel te vernieuwen. Als Egbert Haubois zijn beroemde vogelvluchtkaart maakt die wordt gedateerd op omstreeks 1643, is de hausse aan bouwactiviteiten duidelijk over zijn hoogtepunt heen.

18e eeuw, voortborduren op het bestaande

In de twee daarop volgende eeuwen werd relatief weinig nieuw gebouwd. Het moderniseren van de bestaande bouw ging wel door, maar veelal minder ingrijpend dan in de eerste decennia van de 17e eeuw. Tot de belangrijkste nieuwbouwprojecten uit de 18e eeuw horen het zeer forse huis Ossenmarkt 4-4a (1746-'50) en Oude Boteringestraat 44 (1791). Deze grote nieuwe huizen hebben een geheel andere hoofdvorm en plattegrond dan tot dan toe gebruikelijk. Deze huizen zijn relatief breed en bevatten meerdere middeleeuwse percelen en hebben een monumentale entree in het midden. De grote steile kap heeft plaatsgemaakt voor twee achter elkaar geplaatste dwarskappen of soms een omgaand schilddak. In de tweede helft van de 18e eeuw komt de lijstgevel op, aanvankelijk veelal nog versierd met consoles in Lodewijk XV en Lodewijk XVI-stijl.

19e eeuw, een periode met een rustig begin en een dynamisch slot

Deze ontwikkeling zet in de 19e eeuw sterk door en dergelijke gevels vormen daardoor nu in veel gevallen het front van de middeleeuwse huizen. Doordat er twee eeuwen relatief weinig nieuw werd gebouwd en meestal met behoud van de middeleeuwse perceelstructuur, sluit de kaart van Haubois verrassend goed aan op de oudste kadasterkaart uit omstreeks 1830. In de tweede helft van de 19e eeuw en dan vooral in het laatste kwart wordt veel nieuwbouw gepleegd en uitgevoerd in de dan gangbare neostijlen. Dit zijn vooral herenhuizen aan de nieuw aangelegde singels en in een soberder versie aan de binnensingelstraten. Een bijzonder voorbeeld, ook door zijn situering was het zeer luxueus en groots opgezette woonhuis van industrieel W.A. Scholten aan de Grote Markt oostzijde.

Daarnaast werd woningbouw gepleegd als incidentele invulling/verdichting en ophoging in de bestaande straten. Verdere verdichting vond plaats in de binnenstad, met name langs de stegen en gangen. Deze werden veelal volgebouwd met eenvoudige kleine woningen of eenkamerwoningen.

BIJLAGE D: Bronvermelding

- Beschermde Stads- en dorpsgezichten, Gemeente groningen, Publikatie van de Rijksdienst voor de Monumentezorg, 1988
- M. Duijvendak en B. de Vries (red.): De stad van het Noorden, Groningen in de twintigste eeuw, Assen 2003
- Gruno's Veste, Gemeente Groningen, 2004
- L. Hajema: De glazenwassers van het dagelijkse bestuur, Lokale overheid, massamedia, burgers en communicatie. Groningen in landelijk perspectief 1945-2001, Assen 2001
- www.staatingroningen.nl
- www.gemeente.groningen.nl
- Kortekaas, Gert, 'Vroege topografie. Ab urbe condita?', in: Het Hinc-kaertshuis zeven eeuwen bouwhistorie en bewoners. Groningen, 2012.
- Schuitema Meijer, A.T., Album van Oud-Groningen 1750-1880. Groningen, 1976.
- Stenvert, R. e.a., Monumenten in Nederland, Groningen. Zwolle/Zeist, 1998.
- Waard, F. van der, 'Middeleeuwse stenen huizen in de stad Groningen' in: P.H. Broekhuizen e.a. (red.), Van boerenerf tot bibliotheek. Historisch, bouwhistorisch en archeologisch onderzoek van het voormalig Wolters-Noordhoff-Complex te Groningen. Groningen 1992, 147-176.

Project: Cultuurhistorische Verkenning Binnenstad Groningen
Omvang analyse: 80 Pagina's
Versie: ontwerp
Auteurs: Afdeling Stadsontwerp
Datum: 3 mei 2013